

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΕΛΑΝΙΤΟΥ Δ. Φ.
ΔΙΔΑΚΤΑΜΑΤΟΥΧΟΥ
ΤΟΥ TEACHERS COLLEGE COLUMBIA UNIVERSITY
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΩ ΣΧΟΛΕΙΩ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ
ΖΩΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΟΣ
ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΑΥΤΗΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ
ΜΙΝ. ΣΙΦΝΑΙΟΥ · ΦΑΝ. ΚΑΖΟΥΡΗ
ΑΘΗΝΑΙ · 1950

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΕΛΑΝΙΤΟΥ Δ. Φ.

ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΥΧΟΥ

ΤΟΥ ΤΡΑΦΕΤΕΡΣ ΚΟΛΛΕΓΕΣ COLUMBIA UNIVERSITY

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΩ ΣΧΟΛΕΙΩ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ
ΖΩΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΟΣ
ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΑΥΤΗΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ

ΜΙΝ. ΣΙΦΝΑΙΟΥ - ΦΑΝ. ΚΑΖΟΥΡΗ

ΑΘΗΝΑΙ - 1950

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ἡ παροῦσα ἐργασία ἐδόθη ὡς διάλεξις εἰς τὸ Πειραματικὸν Σχολεῖον τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τὴν 10ην Φεβρουαρίου, 1950. Δεδομένου δὲ, ὅτι τὰ ὄρια μιᾶς ὀμιλίας εἶναι στενά, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ πλήρης ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν σπουδαιότητος ζητήματος. Παρὰ ταῦτα ὁμως δὲν ἐδιστάσαμεν νὰ φέρωμεν εἰς τὴν δημοσιότητα τὰς σκέψεις ἡμῶν ταύτας, διότι πιστεύομεν, ὅτι ἀποτελοῦν ποιάν τινα συμβολὴν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ θέματος ἀπὸ συγχρόνου ἀπόψεως. Ἐξ ἄλλου ἢ παρατιθεμένη εἰς τὸ τέλος βιβλιογραφία βοηθεῖ, νομίζομεν, τὸν ἀναγνώστην νὰ ἐκταθῇ, ἂν ἐπιθυμῇ, εἰς περαιτέρω μελέτην ἐπὶ τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς τοῦ παιδός.

Ἐν τέλει θεωροῦμεν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκφράσωμεν καὶ δημοσίᾳ τὰς θερμὰς εὐχαριστίας ἡμῶν εἰς τὸν Σὸν Καθηγητὴν τῆς Παιδαγωγικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν καὶ Ἐπόπτην τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου κ. Σπυρ. Καλλιᾶφαν διὰ τὴν συμβολὴν του εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ θέματος τούτου ὡς καὶ διὰ τὴν προθυμίαν, μεθ' ἧς ἐνέκρινε τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἀνά χειρας πονηματίου.

Ν. Γ. Μ.

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ μεταβολή

Ἡ ζωὴ, γενικῶς ἐξεταζομένη, εἶναι μία πορεία. Λιὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν οὐδέποτε μένει στάσιμος, ἀλλὰ ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν μεταβάλλεται. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐν ἐκ τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα διανύουν τὴν πορείαν αὐτὴν τῆς ζωῆς. Καὶ αὐτὸς λοιπὸν μὲ τὴν σειράν του ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἴτοι ἀπὸ τῆς συλλήψεως καὶ τῆς γεννήσεως, μέχρι τοῦ θανάτου του ἀκαταπαύστως ἀλλάσσει. Ὅλα γύρω μας μεταβάλλονται καὶ μαζὸ μὲ αὐτὰ καὶ ἡμεῖς.

Εἶναι δὲ οἱ παράγοντες, οἱ ἐπιφέροντες τὰς μεταβολὰς εἰς τὸν ἄνθρωπον, πολλοί, ἀλλὰ ἐξ αὐτῶν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἐξάρωμεν δύο: Κατὰ πρῶτον τὸν χρόνον. Ὁ χρόνος, ἡ πάροδος αὐτοῦ, εἶναι ἐν ἐκ τῶν σπουδαιότερων αἰτίων, τὰ ὁποῖα ἐπιφέρουν μεταβολήν. Ἐκάστη παρεχόμενη στιγμή φέρει καὶ κἀπὼν νέαν κατάστασιν, τὴν ὁποίαν ἄλλοτε ἀντιλαμβανόμεθα καὶ ἄλλοτε οὐχί. Ἐὰν πάντα, καὶ ἐπομένως καὶ ὁ ἄνθρωπος, ἔχουν ἀρχὴν καὶ τέλος, τὰ δύο δὲ ταῦτα ἄκροι ἀπέχουν ἀλλήλων χρονικῶς. Ἀφ' ἑτέρου ὁμοῦ συνδέονται μεταξύ των διὰ μιᾶς καμπύλης, ἥτις εἶναι τρόπος τινὰ ἢ τροχιά, τὴν ὁποίαν διαγράφει ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ φθάσῃ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ζωῆς του εἰς τὸ χρονικὸν ἐκεῖνο σημεῖον, καθ' ὃ ἡ Μοῖρα κόπτει τὸ νῆμα τῆς ζωῆς αὐτοῦ.

Εἷς ἄλλος σπουδαῖος λόγος εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὸ διαρκῶς μεταβαλλόμενον περιβάλλον. Ἡ προσαρμογὴ δὲ αὕτη συνδέεται στενῶς πρὸς τὴν ὑπαρξίν καὶ ἀνάπτυξίν του, δεδομένου, ὅτι προσαρμογὴ σημαίνει ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐναρμόνισιν, ἀγῶνα πρὸς ἐναρμόνισιν, τοῦ ἐγὼ πρὸς τοὺς πέριξ αὐτοῦ φυσικοὺς καὶ κοινωνικοὺς ὄρους, ἀφ' ἑτέρου δὲ διαρκῆ ἐπινόησιν νέων μέσων πρὸς τὸν

σκοπόν τούτον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ καλυφθῶν αἱ ἀνάγκαι, τὰς ὁποίας τὸ μεταβαλλόμενον περιβάλλον ἀπαιτεῖ.

Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει, ἡ παρατηρουμένη μεταβολὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἴτε οὗτος εἶναι ἐνήλικος εἴτε παῖς, εἶναι δύο εἰδῶν: ἀφ' ἑνὸς μὲν σωματικῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ψυχολογικῆς φύσεως. Ἐκάστη ὁμως δὲν εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς ἄλλης. Καὶ ναὶ μὲν ἑκατέρω ἀκολουθεῖ ἰδίαν πορείαν, ἀλλὰ κάπου συναντῶνται, δεδομένου, ὅτι ἡ μία προϋποθέτει τὴν ἄλλην. Ὁ ἄνθρωπος οὔτε μόνον βιολογικὸν ὄν εἶναι οὔτε μόνον ψυχολογικόν, ἀλλὰ εἰς ψυχοσωματικὸς ὄργανισμός. Ὡς ἐκ τούτου ἄλλοτε ἡ σωματικὴ μεταβολὴ εἶναι αἰτία τῆς ψυχολογικῆς καὶ ἄλλοτε ἀποτέλεσμα αὐτῆς, καὶ τὰνάπαλιν.

Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ προκειμένου περὶ μόνῃς τῆς ψυχικῆς συστάσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν σχέσιν, ἣτις ὑφίσταται μεταξὺ τῶν διαφόρων ὀργάνων τοῦ σώματος, τὸ αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται καὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων ψυχικῶν λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκαστὸν ὄργανον ἀκολουθεῖ ἰδίαν καμπύλην ἐν τῇ ἀναπτύξει του, ἀλλὰ τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀμοιβαία σχέσις τοῦ ἐνὸς πρὸς τὸ ἄλλο καὶ πρὸς τὸ σύνολον. Ὁ ψυχικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐνιαῖος καὶ ἀδιαίρετος, ἀλλ' ὁμως αἱ παρατηρούμεναι μεταβολαὶ ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτοῦ δὲν εἶναι ὁμοιομορφοὶ δι' ὅλας τὰς ψυχικὰς λειτουργίας, διότι ἑκάστη ἐξ αὐτῶν ἔχει ὠρισμένα ἴδια γνωρίσματα, ἅτινα καὶ τὴν χαρακτηρίζουν. Ἄλλο πρᾶγμα εἶναι λ. χ. ἡ σκέψις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἄλλο πρᾶγμα ἡ χαρὰ, τὴν ὁποίαν δοκιμάζει οὗτος, ὅταν συμβαίη εἰς αὐτὸν ἐν εὐχάριστον γεγονός. Βεβαίως δὲν δύναται νὰ ἀποκλείσῃ τις ἀπὸ ἐκάστην σκέψιν τὸν συναισθηματικὸν παράγοντα οὔτε τὸν διανοητικὸν ἀπὸ ἐκάστην συναισθηματικὴν ἐμπειρίαν, τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν. Παρὰ ταῦτα ὁμως δὲν συμβαίνει, ὥστε καὶ αἱ δύο αὐταὶ ιδιότητες τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀκολουθοῦν τὴν αὐτὴν καμπύλην ἐν τῇ πορείᾳ των πρὸς ἀνάπτυξιν. Ἄλλη τῆς μιᾶς καὶ ἄλλη τῆς ἄλλης.

Ἡ ἀποψινὴ ὁμιλία μου θὰ περιορισθῇ εἰς μόνῃν τὴν συναισθηματικὴν ζωὴν τοῦ παιδὸς καὶ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς. Μὴ νομισθῇ ὁμως, ὅτι τὸ θέμα τοῦτο εἶναι μονομερὲς ἢ πε-

ριορισμένον. Χιλιάδες έρευνητῶν ἔχουν ἀσχοληθῆ με αὐτὸ καὶ ὅμως πολλαὶ πλευραὶ αὐτῶν παραμένουν ἀκόμη σκοτειναί. Ἀφίνω δέ, ὅτι ἐπὶ πλείστον σημείων τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς τοῦ παιδὸς υπάρχον ἀντιγνομίαί. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, θὰ προσπαθῆσαι νὰ δώσω σύντομον ἀπάντησιν εἰς τὰ ἐπόμενα ἐρωτήματα :

1. Ποία ἡ ἔννοια τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς ;
2. Ποία τὰ βαθύτερα αἷτια αὐτῆς ;
3. Ποῖον τὸ υπεύθυνον ὄργανον διὰ τὸν συναισθηματικὸν βίον ;
4. Ποῖοι αἱ παράγοντες τῆς ἐξέλιξεως τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς τοῦ παιδός ;
5. Ποία εἶναι ἡ ἐξέλιξις τῶν σπουδαιότερων πλευρῶν τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς αὐτοῦ ;

Τὸ συναισθημα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου

Ἡ συναισθηματικὴ κατάστασις, ὅπως γνωρίζομεν, εἶναι μία ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς καὶ μάλιστα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ τὸ ζῆλον ἔχει ἔντονον συναισθηματικὸν βίον, ἀλλ' ὅμως οὗτος προσανατολίζεται εἰς στιγμιαίας καταστάσεις. Ὁ ἀνθρώπος καὶ ἰδίως ὁ παῖς ἔχει τοιοῦτον εἶδος συναισθηματικῆς ἐκδηλώσεως, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἄλλας, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦνται ἰσὺ σκολῶν ἀπορρομαχουμένων χρονικῶς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ συναισθημα ἐν γένει εἶναι ἐν τῶν αἰτίων τῆς ζωῆς καὶ συγχρόνως καὶ ἀποτέλεσμα αὐτῆς. Ὅπως ὅλα τὰ ἔμψυχα ὄντα, τοιαυτοτρόπως καὶ ἕκαστος ἀνθρώπος εἶναι προῖον τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς τῶν γονέων του. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου τὸ συναισθημα εἶναι μία ψυχικὴ κατάστασις, ἡ ὁποία ὄχι μόνον εἶναι στενῶς συννεφασμένη με τὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ ἀνὰ πάσαν στιγμὴν ἀσκεῖ ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτῆς. Ἄνε νοεῖται ζωὴ ἄνευ συγκινήσεων, ἄνευ χαρᾶς καὶ ἄνευ λύπης. Ἡ ζωὴ ἀρχίζει με συγκίνησιν καὶ τελειώνει με συγκίνησιν. Ὁ ἀνθρώπος ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον ἐξβάλλει ὄξεϊαν κραυγὴν, ἀποθνήσκων δὲ αἰσθάνεται βαθυτάτην λύπην, διότι ἐγκαταλείπει τὴν ζωὴν καὶ τοὺς ἀγῶνάς της. Ἐπιπροσθέτως, ἀπὸ προῖας μέχρι νεοτὸς ἡ χαί-

ρομεν ἢ λυπούμεθα ἢ φοβούμεθα ἢ ἔχομεν ἀγωνίας ἢ ὀργιζόμεθα ἢ ἐκφράζομεν τὴν συμπάθειαν καὶ τὴν ἀγάπην μας πρὸς πρόσωπα καὶ πράγματα, τὰ ὅποια εὐρίσκονται γύρω μας. Ἀλλὰ ἡ σπουδαιότερα σημασία τοῦ συναισθήματος εἶναι, ὅτι ἀποτελεῖ μέγα κίνητρον εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπισθεν ἴσως ἐκάστης ἐνεργείας μας εὐρίσκεται τὸ συναίσθημα, ὠθοῦν πρὸς ὀρεῖσιν ἢ ἀποτρέπον ἀπὸ ἐνεργειῶν, αἱ ὅποιαι θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ ἀτόμου ἐπιβλαβεῖς.

Ὁ ἀνθρώπος εἰς τὰς ποικίλας αὐτοῦ ἐνεργείας ἀποβλέπει εἰς ἐκπλήρωσιν ὠρισμένων σκοπῶν. Ἐκαστος δὲ σκοπὸς ἔχει ὀπισθεν αὐτοῦ μίαν ἀνάγκην—φυσιολογικῆς ἢ ψυχολογικῆς φύσεως—ἣτις πάλιν δὲν δύναται νὰ νοηθῆ ἄνευ συναισθηματικῆς ἐντάσεως ἢ ἀνησυχίας· ἐκπληρουμένου ὁμως τοῦ σκοποῦ, αἴρεται καὶ ἡ ἀνάγκη καὶ τοιουτοτρόπως ἡ ἡρεμία ἀποκαθίσταται εἰς τὸ ἄτομον. Εἶναι λοιπὸν τὸ συναίσθημα ἐν τῶν βαθυτέρων αἰτίων, ἅτινα ὠθοῦν ἄτομα καὶ κοινωνίας πρὸς διαφόρους σκοπούς, διὰ τῆς προσπαθείας πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὁποίων ὁ ἀνθρώπος γενικῶς ἀποκτᾷ πλουσιωτέραν ἐμπειρίαν, καθιστάμενος τοιουτοτρόπως διαρκῶς ἀνώτερος ἑαυτοῦ. Ὁρθῶς λοιπὸν ἐδίδαξεν ὁ Ἑμπεδοκλῆς, ὅτι ἡ ἀγάπη καὶ τὸ μῖσος εἶναι κινήτηριαι δυνάμεις εἰς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων. ¹

Οἱ κυριώτεροι ὄροι, δι' ὧν δηλοῦται ἡ συναισθηματικὴ ζωὴ

Εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν καθημερινὴν ὁμιλίαν, συνήθως χρησιμοποιοῦμεν τέσσαρας ὄρους διὰ νὰ δηλώσωμεν τὰς συναισθηματικὰς καταστάσεις τοῦ ἀνθρώπου: *Συναίσθημα*—ἢ καὶ *αἴσθημα*—*συγκίνησιν*, *διὰ θέσιν* καὶ *ἰδιοσυγκρασίαν*. Καὶ αἱ τέσσα-

---

1. Οὗτος δὲ τὰ μὲν σωματικὰ στοιχεῖα ποιεῖ τέτταρα, πῦρ καὶ ἀέρα καὶ ὕδωρ καὶ γῆν, αἶδια μὲν ὄντα πλήθει καὶ ὀλιγότητι, μεταβάλλοντα δὲ κατὰ τὴν σύγκρισιν καὶ διάκρισιν, τὰς δὲ κυρίας ἀρχάς, ὑφ' ὧν κινεῖται τὰτα, Φιλίαν καὶ Νεῖκος· δεῖ γὰρ διατελεῖν ἐναλλάξ κινούμενα τὰ στοιχεῖα, ποτὲ μὲν ὑπὸ τῆς Φιλίας συγκρινόμενα, ποτὲ δὲ ὑπὸ τοῦ Νείκους διακρινόμενα. (Προβλ. Hermann Diels, Die Fragmente der Vorsokratiker, 2te Aufl. 1er Band, σ. 158, fragm. 28).

ρες αὐται ἔννοιαι εἶναι λίαν συγγενεῖς μεταξύ των, ἀλλ' ὅμως ἔχουν καὶ μερικὰς διαφορὰς.

Συναίσθημα εἶναι κυρίως ἡ εὐχάριστος ἢ δυσάρεστος ἐμπειρία, τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις τοῦ βίου. Ἡ χαρὰ κ. γ. τὴν ὁποίαν παίρνομεν, ὅταν ἀντιλαμβανόμεθα, ὅτι ἔχομεν καλὴν φήμην, ἢ εὐχαρίστησις, τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν, ὅταν ἀντικρούζομεν ἐν ὄραϊον ἔργον τέχνης, ἢ λύπη μας διὰ μίαν ἐθνικὴν συμφορὰν, ἢ ἰκανοποίησις μας διὰ μίαν καλὴν γνωριμίαν μας, ἢ λύπη διὰ τὴν δυστυχίαν ἑνὸς γνωστοῦ μας κ. λ. εἶναι συναισθήματα εὐχάριστα ἢ δυσάρεστα. Ἡ ψυχικὴ κατάστασις, ἢ ὁποία ἐπικρατεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅταν δοκιμάζῃ μίαν τοιαύτην χαρὰν ἢ λύπην, εἶναι συνήθως ἡπίας μορφῆς, χωρὶς βεβαίως νὰ ἔλλείτουν καὶ αἱ περιπτώσεις, καθ' ἃς ἡ χαρὰ ἢ ἡ λύπη, ἢ ἐκ παρεμφερῶν πρὸς τὰ προηγουμένως ἀναφερθέντα αἰτίων προκαλουμένη, εἶναι μεγάλης ἐντάσεως.

Σχετικῶς μεγάλη ἐντασις ὑπάρχει εἰς τὸ ἄτομον, ὅταν δοκιμάζῃ ἐμπειρίας περιβαλλομένας ἀπὸ φόβον, ὀργὴν, ζηλοτυπίαν, ἀγάπην κ. λ. Ὅταν ἀποκτᾷ τοιαύτας ἐμπειρίας ὁ παῖς ἢ ὁ ἐνήλικος, εἶναι, ὅπως κοινῶς λέγομεν, «ἄνω-κάτω». Ἡ ταραχὴ δὲ αὐτὴ εἶναι ἐμφανῆς καὶ εἰς ἄλλα πρόσωπα, διότι συνήθως παρακολουθεῖται ἀπὸ ἐντόνους κινήσεις τοῦ σώματος, τῶν χειρῶν, τῆς κεφαλῆς κ. λ. ἢ ἄλλας φυσιολογικὰς μεταβολὰς, ὅπως εἶναι ἡ ταχεῖα κυκλοφορία τοῦ αἵματος, ἢ μεταβολὴ τοῦ χρώματος τοῦ προσώπου κ. ο. κ. Αἱ τοιαῦται συναισθηματικαὶ ἐκδηλώσεις εἶναι γνωσταὶ μὲ τὴν ὀνομασίαν συγκινήσεις, αἱ ὁποῖαι ἢ εἶναι συναισθήματα ἔντονα ἢ ἰδιότυποι συναισθηματικαὶ καταστάσεις. Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶναι συχνάκις σοβαρᾶς φύσεως ἢ καὶ ἐπικίνδunami. Μὲ μίαν λέξιν, αἱ συγκινήσεις κατὰ τὸ πλεῖστον φανερόνουν, ὅτι τὸ ἄτομον εὐρίσκεται εἰς δυσχερῆ θέσιν.

Διὰ θεσις εἶναι μακρᾶς διαρκείας συναισθηματικὴ κατάσταση, ὀφειλομένη κυρίως εἰς ὄρισμένας ἐμπειρίας, τὰς ὁποίας ἀπεκτήσαμεν. Αἱ ἐμπειρίαι αὐταὶ συνεδέθησαν στενῶς μὲ τὸ ἐγὼ μας καὶ ἐπιδροῦν ἐφ' ἡμῶν ἐπὶ ὥρας ἢ καὶ ἡμέρας, διαθέτουσαι ἡμᾶς οὕτως ἢ ἄλλως εἰς τὰς καθημερινὰς σχέσεις καὶ ἀσχολίας μας.

Μόνιμος, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, συναισθηματικὴ κατά-

στασις είναι ἡ ἰδιοσυγκρασία, μετὰ τὴν ὁποίαν κυρίως νοοῦμεν τύπους ἀνθρώπων, οἱ ὅτε οἱ ἀντιδρῶντες εἰς ἐρεθισμοὺς τοῦ περιβάλλοντος μετὰ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν συναισθηματικὴν κατάστασιν. Ὁ ἐξ ἰδιοσυγκρασίας λ. χ. εὐερέθιστος ἀνθρώπος ἀντιδρᾷ μετὰ μεγάλης ὀργῆς εἰς ἐρεθισμοὺς, οἱ ὅτε οἱ δὲν ἐξερεθίζουσιν ἄλλα πρόσωπα. Αἱ κράσεις τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ καὶ διάφοροι ἄλλοι ψυχολογικοὶ τύποι, προτάθεντες ὑπὸ νεωτέρων ψυχολόγων, ἐρεῖδονται κυρίως ἐπὶ τῆς ἰδιοσυγκρασίας.

Ποῖον τὸ ὑπεύθυνον

διὰ τὴν συναισθηματικὴν ζωὴν ὄργανον ;

Ἄλλ' ἐρωτᾶται: Ὑπάρχει κέντρον εἰς τὸν ὀργανισμόν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπιφορτισμένον μετὰ τὴν ρύθμισιν τῆς συναισθηματικῆς μας ζωῆς, ὅπως εἶναι ὁ ἐγκέφαλος διὰ τὰς ἀνωτέρας πνευματικὰς λειτουργίας; Γενικὴ σχεδὸν εἶναι ἡ γνώμη, ὅτι κέντρον τοῦ συναισθηματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ αὐτόνομον ἢ συμπαθητικὸν νευρικὸν σύστημα καὶ μάλιστα τὸ παρασυμπαθητικόν, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἢ ἐπὶ τοῦ μέσου ἐγκεφάλου χώρα, ἢ ὁποία φέρει τὴν ὀνομασίαν «ὕποθαλαμος». Ἄξια λόγου ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι τὰ πειράματα τοῦ *Bard* ἐπὶ σκύλων, τὰ ὁποῖα ἔδειξαν, ὅτι διατομὴ τοῦ ἐγκεφάλου ὑπὲρ τὴν ἐν λόγῳ χώραν αὐξάνει τὴν συγκινητικότητα, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου τομὴ κάτωθεν τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ὑποθαλάμου προκαλεῖ τελείαν ἐξαφάνισιν τῶν ἐξωτερικῶν σωματικῶν ἐκδηλώσεων τῆς συγκινήσεως. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου ἔχει ἀποδειχθῆ, ὅτι ὠρισμένοι ἀδένες, ὅπως εἶναι οἱ γεννητικοὶ καὶ τὰ ἐπινεφρίδια, εἶναι στενώτατα συνδεδεμένοι πρὸς τὸν συναισθηματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐκ τῶν τελευταίων ἐκκρινομένη ὁρμόνη, ἂν εἶναι εἰς ποσότητα μεγαλυτέρα ἢ μικροτέρα τῆς κανονικῆς, δρᾷ ἀναλόγως ἐπὶ τῶν αἰμοφόρων ἀγγείων, τοῦ νευρικοῦ συστήματος, τῶν πνευμόνων, τῆς καρδίας κ.λ. ἐπιφέρουσα πλείστας ὄσας συναισθηματικὰς διαταραχάς. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι παρὰ τοῖς φυσιολογικοῖς παράγοντας πολλάκις ψυχολογικοὶ λόγοι εἶναι ὑπεύθυνοι διὰ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν συναισθηματικὴν

κατάστασιν. Ἡ ὁρμή λ. χ. μετὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἀντιμετώπισε τὴν ἰταλικὴν ἐπίθεσιν τὸ 1940 δὲν δύναται νὰ ἀναζητηθῇ εἰς φυσιολογικὰ αἷτια, ἀλλὰ εἰς καθαρῶς ψυχολογικά. Πολλὰκις λοιπὸν ὁ ψυχολογικὸς παράγων εἶναι πρωτογενὲς αἷτιον, ἢ δὲ μετὰ ταῦτα λειτουργία τῶν σχετικῶν ὀργάνων εἶναι βεβαίως δευτερογενής.

Τὸ ἔμφυτον καὶ ἐπίκτητον τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς

Ἐνὶ τούτῳ ἀγριεῖται τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ συναισθηματικὴ ζωὴ τοῦ παιδὸς καὶ τοῦ ἀνθρώπου γενικῶς εἶναι ἔμφυτος ἢ ἐπίκτητος. Οἱ πλεῖστοι δέχονται σήμερον, ὅτι ἡ συναισθηματικότης εἶναι ἔμφυτος εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἐν τούτοις ὅμως ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι νομίζουν, ὅτι αἱ συγκινήσεις εἶναι ἐπίκτητοι. Ὁ σπουδαιότερος δὲ ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Ἀμερικανὸς ψυχολόγος *Watson*. Πρέπει ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι, ἂν καὶ ἡ συναισθηματικὴ ζωὴ κληρονομεῖται, ἡ μάθησις παίζει ἀποφασιστικὸν ρόλον εἰς τὴν διαμόρφωσιν αὐτῆς. Τοῦτο δὲ ἀντιλαμβανόμεθα, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ εἶδη τῶν ἐρεθισμάτων, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν συγκίνησιν, καὶ τὸν τρόπον, μετὰ τὸν ὁποῖον ἀντιδρῶμεν εἰς αὐτά. Ὁ παῖς π.χ. ἀντιδρᾷ ἀθροιστικῶς μετὰ ὀργήν, ὅταν κρατῇ κάτι καὶ τοῦ τὸ πάρωμεν βιαίως, ἀλλ' ὅμως διὰ νὰ φοβηθῇ ὠρισμένα ἀντικείμενα πρέπει νὰ μάθῃ νὰ τὰ φοβεῖται, νὰ ἔχη δηλαδὴ ἀποκτήσει κακὴν πεῖραν αὐτῶν.

Τὸ συναισθημα, ὅπως καὶ ἐκάστη ἄλλη ψυχικὴ κατάσταση τοῦ παιδός, ὑπόκειται εἰς ἐξέλιξιν. Ὁρίμανσις, ἀφ' ἑνός, καὶ μάθησις, ἀφ' ἑτέρου, εἶναι οἱ δύο σπουδαῖοι παράγοντες, οἵτινες ἐπιφέρουν τὴν ἐξέλιξιν ταύτην. Ὁρίμανσις εἶναι ἡ φυσικὴ ἀνάπτυξις τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τῶν ἀδένων, οἱ ὁποῖοι ἐπηρεάζουν μετὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον τὴν συναισθηματικὴν ζωὴν. Ἄν δὲν ὠριμάσουν τὰ ὄργανα ταῦτα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιδράσῃ ὁ παῖς καταλλήλως εἰς διαφόρους ἐρεθισμούς. Μάθησις δὲ εἶναι ἡ ἀπόκτησις τῆς ἐμπειρίας ἐκείνης, ἢ ὁποῖα σχετίζεται μετὰ τὴν συναισθηματικότητα. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ἐπακριβῶς, ποῖον εἶναι τὸ ποσοστὸν τῆς συμ-

βολῆς ἐκάστου τῶν παραγόντων τούτων εἰς ἕκαστον συναίσθημα ἢ συγκίνησιν, τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν. Ἄλλοτε ὁ εἰς καὶ ἄλλοτε ὁ ἄλλος ἔχει τὴν μεγαλοτέραν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο παράγοντες ἀπὸ κοινοῦ λειτουργοῦντες φέρουν τὴν συναισθηματικὴν ἐξέλιξιν εἰς τὸν παῖδα. Κυρίως αἱ συναισθηματικαὶ καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι γεννῶνται εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὄλων τῶν λαῶν μετὰ τὴν δρασιν ὠρισμένων ἐρεθισμῶν, ὁφείλονται εἰς τὴν κληρονομικότητα, ἐνῶ ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι ποικίλλουν ἀπὸ φυλῆς εἰς φυλὴν καὶ ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν εἶναι ἐπίκτητοι. Δέον ὅμως νὰ σημειωθῆ, ὅτι δὲν ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα τὰς ἀντιδράσεις τοῦ ἀτόμου εἰς ἐρεθίσματα προερχόμενα ἐκ φυσιολογικῶν ἀναγκῶν, ὅπως εἶναι π. γ. ἡ πείνα, ἀλλὰ κυρίως τὴν ἐναρμόνισιν τῶν ἐσωτερικῶν ἀναγκῶν πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας. Ἐνίοτε πάλιν συναισθηματικαὶ καταστάσεις καὶ τρόποι ἀντιδράσεων, τὰ ὁποῖα φαίνονται ἔμφυτα, ὑποχωροῦν πρὸ ἰσχυρῶν ψυχολογικῶν λόγων. Ὁ θάνατος π. γ. γενικῶς εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους προξενεῖ λύπην. Ἐν τούτοις ὅμως ὑπάρχουν νομάδες εἰς τὴν Σιβηρίαν καὶ ἀλλαχοῦ, εἰς τὰς ὁποίας ὁ θάνατος εἶναι εὐχάριστος, ὅταν ὁ ἀνθρώπος πλησιάσῃ εἰς τὴν γεροντικὴν ἡλικίαν, διότι πιστεύουν, ὅτι θὰ περάσουν εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν μὲ τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις, τὰς ὁποίας ἔχουν εἰς τὸν κόσμον αὐτόν. Εἶναι δὲ καθήκον τοῦ υἱοῦ νὰ προφθάσῃ τὴν ἐκ τοῦ γήρατος ἐξάντλησιν τῶν γονέων του, ἵνα οὗτοι ἐρχόμενοι εἰς τὸν ἄλλον κόσμον εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀπολαύσουν αὐτόν, δεδομένου, ὅτι, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς, τὸ γῆρας δὲν ἔρχεται μόνον!... Ἐξ ἄλλου γνωρίζομεν, ὅτι τὸ μητρικὸν φίλτρον, ὅπως ἔχει ἀποδειχθῆ καὶ πειραματικῶς, εἶναι ἡ ἰσχυροτέρα ἔμφυτος τάσις τοῦ ἀνθρώπου. Παρὰ ταῦτα ἡ μήτηρ διδύμων τέκνων εἰς τινα φυλὴν Ἰθαγενῶν τῆς Αὐστραλίας δὲν διστάζει νὰ φονεύσῃ τὸ ἐν ἑξῆ αὐτῶν, διότι κατὰ τὴν ἀντίληψίν της μόνον ζῶα θηλάζουν περισσότερα τοῦ ἐνὸς τέκνα.

Ἐξοχον πείραμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεδείχθη ἡ ὑπαρξὶς συναισθηματικῆς ὀριμότητος ἄνευ ἐπενεργείας τῆς μαθήσεως, εἶναι ἐκεῖνο τῆς *Goodenough*. Ἡ ἐν λόγῳ ψυχολόγος ἐχρησιμοποίησε πρὸς τοῦτο δεκαετῆς κοράσιον κοφῶν καὶ τυφλὸν ἐκ γενετῆς, λαβοῦσα κινηματογραφικὴν ταινίαν, δει-

κνύουσαν διαφόρους συναισθηματικὰς ἐκδηλώσεις αὐτοῦ. Τὸ κοράσιον παρουσίασεν ὅλα τὰ εἶδη σχεδὸν τῶν συναισθημάτων, ἦτοι χαρὰν, ὀργήν, μνησικακίαν, δειλίαν κ. λ. ἂν καὶ οὐδέποτε βεβαίως εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ μάθῃ οὐδὲ τὸν τρόπον τῆς ἐξωτερικῆς ἐκδηλώσεως τῶν συναισθημάτων τούτων.

Προκειμένου δὲ περὶ ἐπιδράσεων τοῦ περιβάλλοντος μεγίστην σημασίαν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ συναισθηματικοῦ βίου τοῦ παιδὸς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ζωῆς ἰδίᾳ ἔχει τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς μαθήσεως, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν εἰς τὴν γλῶσσάν μας «μάθησιν διὰ συνδέσεως».¹ Κατὰ τὸ ἐν λόγῳ εἶδος τῆς μαθήσεως ἀντίδρασις τοῦ παιδὸς ἐχειρομένη ὑπὸ ἐρεθίσματος, συνδεομένου μετ' ἀνάγκης τινὸς αὐτοῦ, προκαλεῖται ἐπίσης ὑπ' ἄλλου ἐρεθίσματος, ὅπερ οὐδέποτε προηγουμένως, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του, εἶχε προκαλέσει τοιαύτην ἀντίδρασιν εἰς τὸν ὀργανισμόν (ἄνθρωπον ἢ ζῷον), διὰ τὸν λόγον, ὅτι συνεδέθη μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον μετὰ τοῦ πρώτου (τοῦ φυσικοῦ) ἐρεθίσματος. Διὰ νὰ καταστή τὸ πρῶγμα σαφέστερον, θὰ ἀναφέρω τὸ πείραμα τῶν *Watson* καὶ *Raynor*, οἵτινες ἔδειξαν δι' αὐτοῦ τὴν σημασίαν τῆς τοιαύτης μαθήσεως εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ φόβου.

Οὗτοι ἐπέδειξαν εἰς βρέφος ἡλικίας ἑννέα μηνῶν διάφορα ἀντικείμενα ὅμοια ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως μεταξὺ τῶν. Τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἦσαν: Κόνικλος, σκύλος, μαῖμου, λευκὸς πον-

1. Περβ. Goodenough, F. L. «Expressions of the Emotions in a Blind-Deaf Child». *J. abn. soc. psychol.* 1932, 27, 328—333.

2. Οὕτως ἀποδίδω εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τὸν Ἀγγλικὸν ὄρον «Conditioning», ὅστις πάλιν εἶναι μετάφρασις τοῦ Ρωσικοῦ. Ὡς γνωστὸν, πρῶτος κατόπιν μακροχρονίων πειραματισμῶν ἔδειξε τὴν φύσιν τοῦ εἶδους τούτου τῆς μαθήσεως ὁ Ρῶσος Ραβλὸν τὸ 1927 καὶ 1928. Οὗτος παρουσίασεν εἰς κεινῶντα κύνα τροφήν ἐκ πολτοῦ κρέατος, ἐνῶ συγχρόνως ἠκούετο ὁ ἦχος κρουομένου κώδωνος. Ὁ κύων ἀντέδρασεν, ὡς φυσικόν, δι' ἐκκρίσεως μεγάλης ποσότητος σιέλου. Μετὰ πολλὰς τοιαύτας παρουσιάσεις ἡ τροφή ὑπεκατεστάθη ὑπὸ τῆς κρούσεως τοῦ κώδωνος. Ὁ κύων ἀντέδρασε καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δι' ἐκκρίσεως σιέλου, ὅπερ σημαίνει, ὅτι τὰ δύο ἐρεθίσματα—τὸ φυσικόν, ἦτοι ὁ πολτός τοῦ κρέατος, καὶ τὸ τεχνητόν, ἦτοι ἡ κρούσις τοῦ κώδωνος—συνεδέθησαν τόσον στενῶς, ὥστε καὶ τὸ δεύτερον νὰ προκαλῆ ἀντίδρασιν, ἀρμόζουσαν μόνον εἰς τὸ πρῶτον. Τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι εἶδος συνειρμού, γνωστοῦ εἰς τὴν ψυχολογίαν ἀπὸ μακροῦ, ἀλλ' ὅμως νῦν παρουσιαζομένου ὑπὸ νέαν μορφήν.

τικός και βάμβαξ. Τὸ βρέφος εἰς οὐδὲν ἐκ τῶν ἀντικειμένων τούτων ἀντέδρασε μὲ φόβον. Βραδύτερον μὲ ἐρέθισμα τὸν ποντικὸν ἔγινε τὸ ἐξῆς: Ἐδείχθη ὁ ποντικός και τὸ βρέφος ἔδειξε τάσιν νὰ τὸν πιάσῃ. Ἀλλὰ κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἰσχυρὸς κρότος παρήχθη ὀπισθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ βρέφους, τὸ ὁποῖον ἀντέδρασε μὲ φόβον πρὸς τὰ ἔμπρὸς. Κατὰ τὴν ἐπομένην ἐπίδειξιν τοῦ ποντικοῦ και τὴν σύγχρονον παραγωγὴν τοῦ κρότου τὸ βρέφος ἀντέδρασε μὲ κλαυθμηρισμόν. Μετὰ πέντε ταυτάς ἐπαναλήψεις ὁ ποντικός παρουσιάσθη μόνος εἰς τὸ βρέφος. Ὁ μικρὸς ἐτραβήχθη και ἔκαμε τὴν συνήθη ἀντίδρασιν τοῦ φόβου, πρᾶγμα, ὅπερ σημαίνει, ὅτι εἶχε μᾶλλον νὰ φοβεῖται τὸ ζῶον, τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς οὐδόλως ἐφοβεῖτο.

Σπουδαῖον εἶναι ἐπίσης, ὅτι τὸ βρέφος ἐπέδειξε φόβον και διὰ τὰ ἄλλα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἀνέφερα προηγουμένως, διὰ τὸν λόγον, ὅτι εἶχον κάποιαν ὁμοιότητα εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ μικροῦ μὲ τὸν ποντικόν. Τὸ δεύτερον τοῦτο σημεῖον ἐπεβεβαιώθη βραδύτερον και διὰ τῶν ἐρευνῶν ἄλλων ψυχολόγων. ¹

Ἐκτὸς τοῦ εἶδους τούτου τῆς μαθήσεως και τὸ φαινόμενον, τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστὸν ὡς μίμησις², ἔχει μεγάλην

1. Τῶν Jersikl και Holmes

2. Ἡ μίμησις κοινῶς ὀρίζεται ὡς τὸ φαινόμενον ἐκείνο, καθ' ὃ ὁ ἄνθρωπος, ἢ τὸ ζῶον, ἐπαναλαμβάνει—κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐπακριβῶς—ἐνεργεῖαν γεννομένην ὑπ' αὐτοῦ ἀντιληπτὴν εἰς ἄλλον ἄνθρωπον ἢ ζῶον ἢ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον γενικῶς.

Ἡ μίμησις ὑπ' ἄλλων μὲν θεωρεῖται ὡς ἐξ ἐνστίχτου τάσεως τοῦ ἀνθρώπου και τοῦ ζῴου, ὑπ' ἄλλων δὲ οὐχί. Σήμερον ἐπικρατεστέρα γνώμη εἶναι μᾶλλον ἢ δευτέρα, ἥτις και ἐρεῖδεται ἐπὶ πειραματικῶν ἐρευνῶν. Κατὰ ταύτην τὸ φαινόμενον ταῦτο λαμβάνει χώραν, ἐπειδὴ ὁ ὁργανισμὸς ἀποβλέπει εἰς ἱκανοποίησιν ἀνάγκης τινὸς αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ἢ τὸ ζῶον δὲν ἐπαναλαμβάνει ἐνεργείας συμβαινούσας εἰς τὸ περιβάλλον διὰ νὰ τὰς μιμηθῇ, ἀλλ' ἐπειδὴ κάποιος σκοπὸς ἐκπληροῦται διὰ τῆς ἐπαναλήψεως αὐτῆς. Κατὰ ταῦτα οἱ νόμοι τοῦ G. Tarde, ὅπως διατυπώνει αὐτοὺς εἰς τὸ ἔργον του «Les lois de l'imitation» (1890), κατὰ μέγα μέρος δὲν ἔχουν εἰμὴ ἱστορικὴν σημασίαν σήμερον. Εἰς τὸν μμοούμενον ἄνθρωπον παρατηρεῖται ἰδίως ἐν εἶδος μαθήσεως διὰ συνδέσεως, ὅπερ σημαίνει ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, ὅτι οὗτος ἀντιδρᾷ δι' ἐπαναλήψεως τῶν ὑποκλιπτόντων εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἐρεθισμάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου πρὸς ἐκπλήρωσιν ὀρισμένου σκοποῦ φυσιολογικῆς ἢ ψυχολογικῆς φύσεως.

σημασίαν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν συγκινήσεων τοῦ παιδός. Ὁ παῖς μιμούμενος τοὺς ἐνηλίκους ἢ ἄλλους παῖδας, οἱ ὅποιοι διὰ διαφόρους λόγους δοκιμάζουν συγκινήσεις ἐνώπιον αὐτοῦ, μανθάνει νὰ συγκινεῖται καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν καταστάσεων, τὰ ὅποια συνεκίνησαν ἐκείνους. Ἡ ἐπανάληψις δὲ τῶν τοιούτων ἀντιδράσεων καθιστᾷ αὐτὸν ἱκανὸν νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν ὄριζοντα τῶν συναισθηματικῶν ἐμπειριῶν του ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον.

**Ἡ συναισθηματικὴ ζωὴ κριτήριον
διὰ τὸν ὁμαλὸν καὶ ἀνώμαλον ψυχικὸν βίον**

Ἡ συναισθηματικὴ ζωὴ περαιτέρω, εἴτε εἰς φυσιολογικοὺς εἴτε εἰς ψυχολογικοὺς λόγους ὀφείλεται, εἶναι κριτήριον διὰ τὸν ὁμαλὸν ἢ ἀνώμαλον ψυχικὸν βίον τοῦ παιδός καὶ γενικῶς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ψυχικὴ ἀνωμαλία, μὲ ἄλλους λόγους, εἶναι συναισθηματικῆς φύσεως. Τὸ συναίσθημα γενικῶς ὑπάγεται εἰς τὰς ἐμφύτους καὶ μέχρι τινὸς ἀσυνειδήτους δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἡ διαγωγή, τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἀνθρώπον ἐν τῇ ἐπιτεύξει σκοπῶν καὶ ἱκανοποίησιν ὀρισμένων ἀναγκῶν, ἐλέγχεται συχνάκις ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, ἡ ὅποια ἀντιπροσωπεύει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τὸ ἐπικρατοῦν κοινωνικὸν πνεῦμα. Εἰς τὸ ψυχικῶς ἀνώμαλον ἄτομον ὁ ἔλεγχος τῆς συνειδήσεως εἶναι χαλαρὸς, δι' ὃ τοῦτο εἰς τὰς ἐνεργείας του κυριαρχεῖται ὑπὸ τῆς συναισθηματικῆς του ζωῆς κατὰ βαθμὸν διάφορον τοῦ συνήθους. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει τοῦτο εἶναι κακῶς προσηρμοσμένον εἰς τὴν κοινωνίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ζῆ. Ἐχει δηλαδή ἐκφύγει τῆς πραγματικότητος καὶ εἴτε προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ σκοπούς, οἱ ὅποιοι δὲν φαίνονται λογικοὶ εἰς τοὺς ἄλλους, εἴτε χρησιμοποιεῖ πρὸς τοῦτο μέσα, μὴ ἐπιτρεπόμενα ὑπὸ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Βεβαίως τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ προκειμένου περὶ τοῦ παιδός, ἀλλὰ ἐδῶ τὰ πράγματα εἶναι διάφορα, διότι ἡ ἀνωμαλία εἶναι πολλάκις ἐν στάδιον μέσα εἰς

1. Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῶν κανονικῶν ἢ μὴ κανονικῶν κατὰ τὴν νοημοσύνην παιδῶν.

τὴν ὅλην πορείαν, τὴν ὁποῖαν ἀκολουθεῖ ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ὁ παιῖς.

Ἡ ψυχικὴ ἀνωμαλία ἄλλοτε μὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ ὑπερτροφικὸν συναισθηματικὸν βίον, ἄλλοτε δὲ ἀπὸ καταπεπτωκότα. Ἀμφότεραι δὲ αἱ ὕψεις αὐταὶ τῆς ἀνωμαλίας τὸ μὲν ὀφείλονται εἰς φυσιολογικὰ αἷτια, τὸ δὲ εἰς ψυχολογικά. Ἄξια ἐπίσης πρὸς ἔξαρσιν εἶναι ἡ λανθάνουσα ἀνωμαλία, τῆς ὁποίας ἡ ἔννοια εἶναι, ὅτι ὁ παιῖς ἔχει ὑποστῆ συναισθηματικὸν τραῦμα, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου ἐπαυξάνει καὶ ἐν τέλει ἐκδηλώνεται μὲ ὅλα του τὰ ἐπακόλουθα. Δὲν εἶναι δὲ καθόλου σπάνια τὰ παραδείγματα, κατὰ τὰ ὁποῖα τροφίμοι τῶν ψυχιατρειῶν εἶναι πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἐτραυματίστησαν ψυχικῶς κατὰ τὴν παιδικὴν τῶν ἡλικίαν καὶ μάλιστα κατὰ τὰ πέντε πρῶτα ἔτη τῆς ζωῆς τῶν.

Ὡς φυσιολογικὰ αἷτια τῶν ψυχικῶν ἀνωμαλιῶν φέρονται ποικίλαι παθήσεις τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τῶν ἀδένων ἢ διάφοροι ἀσθένειαι τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πάρεσις λ. χ. ὀφείλεται εἰς συφιλίδα τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ εὐθύς ὡς ἀρθοῦν τὰ φυσιολογικὰ αἷτια αὐτῆς, αἱρονται καὶ αἱ ψυχικαὶ ἀνωμαλίαι, τὰς ὁποίας εἶχε προκαλέσει αὐτῆ, ἥτοι ἡ τάσις πρὸς φόνον ὑποτιθεμένου ἐχθροῦ, τὰ φανταστικὰ κατορθώματα κ. λ. Συνηθέστατον, ἀφ' ἑτέρου, ψυχολογικὸν αἷτιον ψυχικῶν ἀνωμαλιῶν εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ παιδός, ὅτι δὲν εὐρίσκεται ἐν ἀσφαλείᾳ. Παιῖς, ὁ ὁποῖος νομίζει, ὅτι δὲν ἀγαπᾶται, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξελιχθῆ ὁμαλῶς, δεδομένου, ὅτι ἡ ἀσφάλεια, ἢ ὅπως ἄλλως λέγομεν ἡ αὐτοσυντηρησία, εἶναι ἰσχυρότατον συναισθημα, διέπὸν ἄτομα καὶ κοινωνίας. Τινὲς νομίζουν, ὅτι καὶ θάνατοι βρεφῶν ὀφείλονται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ταῦτα εἶχον χάσει τὸ αἶσθημα τῆς ἀσφαλείας. Ταῦτα ἔπαθον κατ' ἀρχὰς μαρασμὸν καὶ μετὰ ταῦτα ἀπέθανον. Εἰς ἄλλας περιπτώσεις αἷτιον εἶναι ὁ ἐξευτελισμὸς τοῦ ἐγὼ τοῦ παιδός, ἢ συχνὴ ματαίωσις διαφόρων ἀναλαμ-

---

1. Εἰς ταῦτα δύναται νὸ προστεθῆ καὶ ἡ ἀνώμαλος ψυχικὴ κατάστασις ἢ προερχομένη ἐκ τῆς ἰδέας, ὅτι τὸ ἄτομον μειονεκτεῖ ἀπὸ σωματικῆς ἀπόψεως τῶν ἄλλων. Πολλάκις π. χ. ἄρρενες ἔφηβοι ἀποκτοῦν τὸ συναισθημα τοῦτο, ὅταν τὸ ἀνάστημά τῶν ἢ τὸ βάρος τῶν εἶναι βραχύτερον τοῦ συνήθους. Τὰ θήλαα ἀντιθέτως οὐχὶ σπανίως ἐκτρέπονται τῆς κανονικῆς διαγωγῆς, ὅταν ἔχουν ὑπερβολικὸν μῆκος ἢ βάρος κ. λ.

βανομένων ὑπ' αὐτῶν ἐνεργειῶν, ἡ ἀσπίθαια εἰς τὸν συναισθηματικὸν βίον τῆς οἰκογενείας κ.ο.κ.

Λέον ἕμως νὰ σημειωθῆ, ὅτι ἐνίοτε ἡ ψυχικὴ ἀνωμαλία δὲν περιορίζεται μόνον εἰς ἄτομα ἢ οἰκογενείας, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται καὶ εἰς ἀλοκλήρους κοινωνίας. Εἰς τὴν περίπτωσιν δὲ αὐτὴν ὁ παῖς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἀκολουθήσῃ πορείαν ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν συναισθημάτων του ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην, ἡ ὁποία ἐπικρατεῖ εἰς τὴν κοινωνίαν. Τοιοῦτοτρόπως ἐπιτρέπεται νὰ εἴπῃ τις ὅτι ὁ ψυχικῶς ὀμαλὸς ἄνθρωπος εἶναι ἀνώμαλος, παραβαλλόμενος πρὸς τὰ ἄλλα ἄτομα τῆς κοινωνίας. Τὰ τοιαῦτα δὲ ἄτομα λίστον συνήθως θύματα τῆς μεγαλοφυΐας των ἢ τῆς ψυχικῆς των ἰσορροπίας. Ὁ Σωκράτης λ. γ. μετὰ τὴν ἠθικὴν κρίσιν, τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, ἐθεωρήθη ὡς ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος περιεφρόνει τὰ παραδεδεγμένα, καὶ κατεδικάσθη εἰς θάνατον διὰ νὰ δικαιωθῆ βεβαίως βραδύτερον καὶ νὰ τιμηθῆ μετὰ θάνατον ὅσον ὀλίγοι Ἀθηναῖοι πολῖται. Δύναται δὲ νὰ λάβῃ τις ὑπ' ὄψει πολλὰ κριτήρια διὰ νὰ ἀποφανθῆ, ἂν μία κοινωνία εἶναι καλῶς προσηρμοσμένη ἢ ὄχι, καὶ ἐπομένως ὀμαλή. Κατὰ τὴν γνώμην μου ἐν τοιοῦτον κριτήριον εἶναι ἡ πειθαρχία, ἡ ἀπορρέουσα ἐξ ἐλευθέρας βουλήσεως τῶν ἀνθρώπων. Κοινωνίαι, εἰς τὰς ὁποίας ἕκαστον ἄτομον κάμνει ἢ ζητεῖ νὰ κάμῃ ὅ,τι θέλει, παραγνωρίζον τοὺς ἄλλους, δὲν δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὀμαλαί. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον λοιπὸν τὸ σχολεῖον, ἢ καὶ ἡ οἰκογένεια, ἔχει νὰ ἀντιπαλαίσῃ ἐναντίον ἰσχυροῦ ἀντιπάλου διὰ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἀρμόζουσαν εἰς μεμορφωμένους καὶ πεπολιτισμένους ἀνθρώπους πειθαρχίαν.

Διὰ τὸν λόγον κυρίως αὐτὸν ἡ ἐξέλιξις τῆς κοινωνικῆς διαγωγῆς τοῦ παιδὸς ἔχει τεραστίαν σημασίαν διὰ τὸν συναισθηματικὸν του βίον, διότι οὗτος εὐρύγων τὸν κοινωνικὸν του ὀρίζοντα ἀποκτᾷ νέας ἐμπειρίας καὶ εὐρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ δοκιμάσῃ πλείστας ὄσας συγκινήσεις, τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ αἰσθανθῆ, ὅταν εἶναι κεκλεισμένος εἰς τὸν ἑαυτὸν του καὶ τὴν οἰκογένειάν του καὶ παίζει μόνος. Ὅταν λ. γ. ὁ παῖς ἀρχίσῃ νὰ παίξῃ με ἄλλους παῖδας, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον συμβαίνει περὶ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου ἔτους τῆς ἡλικίας, μεταλλάσσει πλείστας ὄσας συναισθηματικὰς καταστά-

σεις διὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἀφοροῦν μόνον αὐτόν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους παῖδας, μετὰ τῶν ὁποίων παίζει. Ἡ βραδύτερον ἀναφαινομένη ἐπέκτασις τοῦ κοινωνικοῦ ὁρίζοντος πέραν τῆς οἰκογενείας εἰς τὴν γειτονίαν καὶ κατόπιν εἰς τὴν μικρὰν κοινωνίαν, τῆς ὁποίας εἶναι μέλος, ἐπιφέρει ἄλλην ἐξέλιξιν εἰς τὰ συναισθήματα καὶ τὰς συγκινήσεις τοῦ παιδός, ὁ ὁποῖος πλέον χαίρει ἢ λυπεῖται κ. λ. διὰ ζητήματα, ἀναφερόμενα εἰς ξένα πρόσωπα ἢ σύνολον ἀτόμων.

Ἡ ἐξέλιξις τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς τοῦ παιδός

Ἄλλὰ καιρὸς νὰ ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων, πῶς ἐξελίσσεται ἡ συναισθηματικὴ ζωὴ τοῦ παιδός ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας.

Ὁ παῖς ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον δὲν εἶναι ὅλως ἄμοιρος συναισθηματικῆς ἐμπειρίας. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐμβρυϊκῆς ζωῆς δίδονται εἰς αὐτὸν πολλαὶ εὐκαιρίαι νὰ δοκιμάσῃ εὐχαρίστησιν ἢ δυσαρέσκειαν. Οὕτως αἱ κινήσεις, τὰς ὁποίας κάμνει ἐντὸς τῆς κοιλίας τῆς μητρὸς του κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τοῦ ἐν αὐτῇ βίου του, ἦτοι ἀπὸ τῆς συμπληρώσεως τῆς ἑξ ἑβδομάδος κ. ἔ. εἶναι συναισθηματικῆς φύσεως. Ὅχι δὲ μόνον κινήσεις κάμνει τὸ ἔμβρυον, ἀλλὰ καὶ κλαίει ἐνίοτε, ὅπως ἔχει ἐξακριβωθῆ, ὅταν ἡ ζωὴ τῆς μητρὸς εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ προκαλῆ εἰς αὐτὸ κακὴν θρέψιν κ. λ.

Κατὰ τὴν γέννησιν, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα, θὰ ἐλεγέ τις μέχρι τῆς ὀριμάνσεως, αἱ συγκινήσεις καὶ τὰ συναισθήματα τοῦ παιδός εἶναι ἀδιαφοροποίητα. Τοῦτο δὲ σημαίνει, ὅτι ὁ παῖς δὲν δύναται νὰ ἀπαντᾷ δι' εἰδικῆς ἀντιδράσεως, ὅπως οἱ ἐνήλικοι, εἰς ἕκαστον ἐρέθισμα, τὸ ὁποῖον ἐγγίζει τὸν συναισθηματικόν του βίον. Αἱ συναισθηματικαὶ ἀντιδράσεις τοῦ παιδός κατ' ἀρχὰς εἶναι γενικαί, ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον διαφοροποιοῦνται, ἦτοι γίνονται εἰδικαί. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς πλείστας ἄλλας πλευρὰς τῆς ζωῆς τοῦ παιδός. Ἄν λάβωμεν π. χ. ὑπ' ὄψιν τὰς κινήσεις, θὰ ἴδωμεν, ὅτι εἰς ἐρεθισμός, προκαλούμενος εἰς ἓν μέρος τοῦ σώματος τοῦ βρέφους, δὲν γεννᾷ ἀντίδρασιν διὰ μόνου αὐτοῦ, ἀλλὰ δι' ὅλου τοῦ σώματος. Ὁ παῖς ὀλόκληρος κινεῖται διὰ νὰ

ἀποφύγη νυγμόν, ὅστις λ. χ. προκαλεῖται εἰς τὴν χεῖρα. Ὁ μεγαλύτερος ὅμως παῖς ἢ ὁ ἐνήλικος θὰ κινήσῃ μόνον τὴν χεῖρα. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ προκειμένου περὶ τῶν συναισθηματικῶν ἀντιδράσεων. Κατ' ἀρχὰς εἶναι γενικαί, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἀνταποκρίνονται εἰς ἕκαστον ἐπὶ μέρος ἐρέθισμα. Μία ἐκ τῶν γενικῶν συναισθηματικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ νεογεννήτου, ἤτοι τοῦ παιδός, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει ἀκόμη συμπληρώσει τὸν πρῶτον μῆνα τῆς ζωῆς του, εἶναι τὸ κλάμα. Ἄν πονῆ, κλαίει, ἂν πεινᾷ, κλαίει, ἂν αἰσθάνεται οἰανδήποτε ἄλλην ἐνόχλησιν, κλαίει κ.ο.κ. Ὀλίγον ὅμως μετὰ ταῦτα καὶ αὐτὸ τὸ κλάμα διαφοροποιεῖται καὶ ἡ μήτηρ ἀντιλαμβάνεται, τί σημαίνει τὸ κλάμα τοῦ βρέφους, ὅποτε βεβαίως καὶ ἐνεργεῖ πρὸς ἄρσιν τῆς δυσχερείας, εἰς τὴν ὁποίαν τοῦτο εὐρίσκεται. Αὐτὸ δὲ συμβαίνει μετὰ τὴν συμπλήρωσιν ἰδίᾳ τοῦ πρῶτου μηνός. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα, προΐούσης τῆς διαφοροποιήσεως, ἢ καὶ συγχρόνως, ἀναφαίνεται τὸ πρῶτον χαμόγελον εἰς τὸ βρέφος ὡς ἀντίδρασις εἰς προσεγγίζον πρὸς αὐτὸ πρόσωπον. Τὸ χαμόγελον εἶναι διαφοροποίησις τῆς γενικῆς εὐαρέστου καταστάσεως, ἣτις ἐπικρατεῖ εἰς τὸ βρέφος μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν ὀρισμένων φυσιολογικῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ, ὅπως εἶναι π. χ. ἡ πείνα καὶ ἄλλαι. Ἀλλὰ ἡ διαφοροποίησις εἰσέρχεται εἰς ἀποφασιστικὸν στάδιον μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τριῶν μηνῶν, ὅποτε ἡ στενοχωρία καὶ ἡ εὐχαρίστησις δύνανται νὰ γίνουιν ἀντιληπταί εἰς τὸν ἐξησκημένον παρατηρητήν, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἕξ μηνῶν, ὅποτε ἐμφανίζονται ἰδίᾳ ὁ φόβος καὶ ἡ ὀργὴ καὶ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ὀκτῶ μηνῶν, ὅποτε ἡ ἀγάπη κάμνει τὴν ἐμφάνισίν της εἰς τὸ βρέφος. Περὶ τὸν 18ον μῆνα περίπου ἐμφανίζεται ἡ συγκίνησις τῆς ζηλοτυπίας, ἐνῶ ἡ ἀγάπη διαφοροποιεῖται ἀκόμη περισσότερο ἀναλόγως τῶν προσώπων, πρὸς τὰ ὁποῖα στρέφεται. Κυρίως γίνεται κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην διάκρισις ἐνηλίκων καὶ παιδῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀρχίζει νὰ στρέφεται μὲ ἰδιαιτέραν συμπάθειαν τὸ βρέφος.

Εἰς τὸ ἐξῆς θὰ εἰπώμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν σπουδαιωτέρων συγκινήσεων, ἤτοι τοῦ φόβου, τῆς ὀργῆς, τῆς ζηλοτυπίας καὶ τῆς ἀγάπης.

Ὁ φόβος

Ὁ φόβος εἶναι μία δυσάρεστος καὶ ἰσχυρὰ συγκίνησις τοῦ παιδός. Τὸ βαθύτερον δὲ αἷτιον τῆς ἐκδηλώσεώς του εἶναι, ὅτι ὁ παῖς νομίζει, ὅτι εὐρίσκειται ἐν κινδύνῳ ἀπὸ κάποιου ἀσυνήθιστον πρόσωπον, ζῶν ἢ πρᾶγμα. Ἄλλὰ βεβαίως δὲν φοβεῖται μόνον ὁ παῖς. Καὶ ὁ ἔφηβος ἔχει τοὺς φόβους τοῦ, ὅπως καὶ ὁ ἐνήλικος. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ αὐτῶν εἶναι, ὅτι ἄλλα πράγματα φοβίζουσιν τὸ βρέφος, ἄλλα τὸ νήπιον, ἄλλα τὸν παῖδα,¹ ἄλλα τὸν ἔφηβον καὶ ἄλλα τὸν ἐνήλικον. Ὁ φόβος ἐξ ἄλλου ὡς ὁμαδικὸν φαινόμενον χαρακτηρίζει τὰ μάλιστα τὸν πολιτισμὸν ἐνὸς λαοῦ. Ὅσον περισσοτέρους φόβους, ἤτοι περισσοτέρας δεισιδαιμονίας, ἔχει εἰς λαός, τόσοσιν ὀλιγώτερον ἐξελιγμένος εἶναι. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ συχνάκις γίνονται μεγάλων κακῶν πρόξενοι εἰς κοινωνίας καὶ ἔθνη. Καὶ σήμερον ἀκόμη ἄς μὴ εἴπη τις, ὅτι δὲν ἔχει τὰς δεισιδαιμονίας του, καίτοι λογικῶς σκεπτόμενος γνωρίζει, ὅτι οὐδεμίαν βάσιν ἔχουν αὐταί. Φαίνεται, ὅτι ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τεραστίαν δύναμιν τῶν φυσικῶν φαινομένων εἶναι μία ἐκ τῶν κυριωτέρων πηγῶν τῶν δεισιδαιμονιῶν, αἵτινες, ἀπαξ ἐπικρατήσουν, μεταδίδονται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ ἀνθρώπος, σήμερον τοῦλάχιστον, κληρονομεῖ προδιάθεσιν τινα πρὸς φόβον, διὰ δὲ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ περιβάλλοντος αὕτη ἐξελίσσεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον. Παρὰ ταῦτα φόβοι τινὲς ἐγκαθίστανται τόσοσιν ἐνωρὶς εἰς τὸν παῖδα, ὥστε τινὲς ὑπεστήριξαν τὴν γνώμην, ὅτι οὗτος κατὰ τὴν γέννησιν φέρει τοὺς σχετικoὺς ἀποτετελεσμένους τρόπους ἀντιδράσεως. Ὁ ἰσχυρὸς κρότος λ. γ. ὅπως ἐλέχθη καὶ προηγουμένως, τρομάζει ἐνωρὶς τὸν παῖδα. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὸν φόβον, τὸν προερχόμενον ἐξ ἐλλείψεως ὑποστηρίγματος. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν οἱ φόβοι οὗτοι νὰ εἶναι ἔμφυτοι εἰς τὸν παῖδα.

Ἡ ἐξέλιξις τῶν φόβων εἰς τὸν παῖδα ἀκολουθεῖ γενικῶς

1. Ἡ κυρίως παιδικὴ ἡλικία ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ ἑοῦ μέχρι τοῦ 12ου ἔτους, ἤτοι ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς φοιτήσεως εἰς τὸ σχολεῖον μέχρι τῆς ἐμφάνισεως τῆς ἡβης. Τὴν ἡλικίαν ταύτην χαρακτηρίζει ἰδίᾳ ἡ μεγάλη κινητικότης.

τὴν ὅλην πνευματικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Ἔνεκα τούτου φόβοι, οἵτινες δὲν ὑπῆρχον προηγουμένως, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐμφανίζονται εἰς αὐτόν. Κατὰ τὴν ἡλικίαν λ. γ. τῶν ἑξ. μηνῶν ἔχομεν σαφείς ἐνδείξεις φόβου εἰς τὸ νήπιον, ὅταν ἀντικρύσῃ τοῦτο ἀσυνήθιστον πρόσωπον, ζῶον ἢ πρᾶγμα. Φαίνεται, ὅτι εἰς τοῦτο ἔχει συντελέσει ἢ ἐν τῷ μεταξὺ συντελεσθεῖσα πρόοδος εἰς τὴν ἀντίληψίν του, ἢ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἰκανότητα νὰ διακρίνῃ τὸ γινώριμον ἀπὸ τοῦ μὴ γινώριμου.

Ἄλλος σπουδαῖος παράγων εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς συγκινήσεως ταύτης εἰς τὸν παῖδα εἶναι ἡ χρῆσις ὑπ' αὐτοῦ γλώσσης. Ὁ παῖς, ὃ ὅποιος δὲν ὀμιλεῖ ἀκόμη, ἢ κλαίει ἢ κἀμνει ὠρισμένας ἄλλας κινήσεις διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὸ φοβίζον αὐτὸν πρᾶγμα. Ὅταν ἀρχίσῃ ὁμιλεῖν, παρὰ τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας, ἀντιδρᾷ καὶ δι' ὀμιλίας. Συνήθως π. γ. εἶναι ἢ φράσις αὐτοῦ «θὰ μὲ φάη» καὶ ἄλλαι.

Οἱ φόβοι τοῦ παιδὸς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ζωῆς εἶναι γενικῶς μὴ λογικοί. Ὡς γνωστόν, οἱ φόβοι δύνανται νὰ διακριθοῦν ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τοὺς δικαιολογημένους, ἤτοι εἰς τοὺς λογικούς, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τοὺς ἀδικαιολογήτους ἢ παραλόγους. Ἡ διάκρισις ὁμοίως αὕτη γίνεται ὑφ' ἡμῶν τῶν ἐνηλίκων, οὐχὶ δὲ καὶ ὑπὸ τῶν νηπίων ἢ τῶν παιδῶν, οἱ ὅποισι ἕκαστον φόβον τῶν θεωροῦν πλήρως ἠτιολογημένον. Ἀλλὰ δὲν πρέπει βεβαίως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι μόνον οἱ μικροὶ παῖδες ἔχουν φόβους ἀδικαιολογήτους. Καὶ οἱ μεγαλύτεροι παῖδες καὶ οἱ ἑφηβοὶ καὶ οἱ ἐνήλικοι ἔχουν οὐχὶ σπανίως φόβους, οἵτινες δὲν δικαιολογοῦνται ἐκ τῶν πραγμάτων. Ἐννοεῖται ὁμοίως, ὅτι ὅσο νεώτερον εἶναι τὸ ἄτομον, τόσῳ περισσότεροι εἶναι καὶ οἱ παράλογοι φόβοι, τοὺς ὁποίους ἔχει. Εἶναι λοιπὸν μία ὁμῆς ἐξελίξεως τῆς ἐν λόγῳ συγκινήσεως ὃ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον περιορισμὸς τῶν ἀδικαιολογήτων φόβων τοῦ παιδός.

Παρὰ ταύτην, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ἄλλη ὁμῆς τῆς ἐξελίξεως εἶναι ἡ μείωσις τῶν φόβων ἐν γένει τοῦ παιδός. Καθημερινῶς πλεῖστα ὅσαι καταστάσεις δημιουργοῦνται εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ παιδός, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν εἰς αὐτὸν φόβον. Μὲ τὴν πάροδον ὁμοίως τοῦ χρόνου ἐλαττώνονται αἱ καταστάσεις αὗται, διότι ὁ παῖς ὠριμάζων ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν ἢ πλουτίζων τὴν ἐμπειρίαν του ἐγκαταλείπει τοὺς προηγουμένους

νους φόβους του. Ἄλλὰ πάλιν δεόν νά σημειωθῆ, ὅτι ὁ παῖς οὐδέποτε ἀπαλλάσσεται ἐντελῶς τῆς συγκινήσεως ταύτης. Καί εἶναι μὲν πιθανὸν νά μὴ ἐκδηλώσῃ ἐνίοτε τὸν φόβον του ἀπροκαλύπτως, ἀλλ' ὅμως γνωρίζει νά προσποιεῖται καὶ νά κρύπτῃ αὐτόν. Ἐνίοτε καταφεύγει εἰς ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι, φαινομενικῶς τοῦλάχιστον, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν μὲ τὴν ἐν λόγῳ συγκίνησιν, ἀλλὰ βαθύτερον ἐξεταζόμεναι πείθουν, ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα φόβου. Εἶναι πιθανὸν λ.χ. ὁ παῖς νά καταστρέψῃ ἄθλημα, μὲ τὸ ὁποῖον πρὸ ὀλίγου ἔπαιζεν ἀπλήστως, διὰ τὸν λόγον, ὅτι τώρα τοῦ ὑπενθυμίζει κάτι φοβερόν, τὸ ὁποῖον ἤκουσε. Εἶναι δὲ ἀψευδῆς ἐνδειξίς φόβου πολλάκις ὁ ἀνήσυχος ὕπνος τοῦ παιδός. Οἱ ἐφιάλται εἶναι πράγματα συγκεκριμένα ἢ ἀφηρημένα, τὰ ὁποῖα προβάλλουν εἰς τὰ ὄνειρα τοῦ παιδός ὡς φόβητρα καὶ τὸν κάμνουν νά αισθάνεται, ὅτι εὐρίσκεται ἐν κινδύνῳ.

Ἄφ' ἑτέρου, ἂν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὡς κριτήριον τὸ προκαλοῦν τὸν φόβον αἴτιον, θά παρατηρήσωμεν, ὅτι οἱ φόβοι διαφοροποιοῦνται ἀπὸ τοῦ συγκεκριμένου πρὸς τὸ ἀφηρημένον. Κατ' ἀρχὰς ὁ παῖς φοβεῖται συγκεκριμένα πρόσωπα, ζῶα ἢ πράγματα, ὀλίγον κατ' ὀλίγον δὲ οἱ φόβοι του γίνονται περισσότερον ἀφηρημένοι ὡς καὶ περισσότερον ἀπομακρυσμένοι. Εἰς τοῦτο συντελεῖ καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς φαντασίας καὶ τῆς νοημοσύνης γενικῶς, διὰ τῶν ὁποίων καθίσταται ἱκανὸς ὁ παῖς νά φαντάζεται φοβερόν τι στοιχεῖον ὀπισθεν ἐνὸς συγκεκριμένου ἀντικειμένου, ἀφ' ἐνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ νά εὐρύνη τὸν κύκλον τῆς ἐμπειρίας καὶ πέραν τῶν ὑποπιπτόντων εἰς τὴν ἄμεσον ἀντίληψίν του προσώπων καὶ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἴσως φοβίζουσιν αὐτόν. Τὸ βρέφος λ.χ. ἢ τὸ νήπιον δὲν φοβεῖται τὸν θάνατον διὰ τὸν λόγον, ὅτι δὲν ἔχει ἐπίγνωσιν τοῦ φαινομένου καὶ τῶν συνεπειῶν του. Ὄταν ὁμοῦ ἀποθάνῃ πρόσωπόν τι συγγενὲς ἢ φιλικόν καὶ οἱ γονεῖς ἔχουν τὴν ἀπρονοησίαν νά φέρουν τὸν παῖδα μαζύ των, οὗτος ἀποκτᾷ ἐμπειρίαν τοῦ φαινομένου, ἢ ὁποῖα ἐνίοτε εἶναι δυνατόν νά βασανίσῃ αὐτόν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἢ καὶ εἰς τὸ διηνεκές, διότι εἶναι ἀποδεδειγμένον, ὅτι οἱ παιδικοὶ φόβοι κατὰ ἓν μέγα ποσοστὸν παραμένουν καὶ κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἐνηλίκου ζωῆς, καὶ τὸ χειρότερον γίνονται αἴτιοι νευρώσεων καὶ ποικίλων ἄλλων ψυχικῶν ἀνωμαλιῶν. Εἰς τοῦτο μεγά-

λην σημασίαν ἔχουν αἱ ἀπειλαὶ ὡσαύτως τῶν γονέων, τῶν διδασκάλων, τῶν φίλων καὶ ἄλλων προσώπων, μὲ τὰ ὅποια συνδέεται ὁ παῖς μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον. Ὁ φόβος, ὅτι πρόκειται νὰ τιμωρηθῇ διὰ μίαν ἀταξίαν, ὁ φόβος μὴ τυχὸν θεωρηθῇ κατώτερος ἄλλου παιδός, ὁ φόβος τοῦ θανάτου τῶν γονέων κ.λ. δύνανται νὰ προξενήσουν μεγάλα κακὰ εἰς τὸν παῖδα, νὰ τὸν κάμουν δηλαδὴ νὰ ἐκφύγη τῆς κανονικῆς διαγωγῆς, νὰ αισθανθῇ μίσος καὶ φθόνον ἐναντίον ἄλλων προσώπων, νὰ γίνῃ δειλός, νευρικός, μὲ μίαν λέξιν, ἀνίκανος νὰ ἀντικρούσῃ τὴν ζωὴν ἀπὸ τὴν ὀρθὴν σκοπιάν. Ἡ φοβία εἶναι ἡ ψυχικὴ ἐκείνη ἀσθένεια, καθ' ἣν ὁ πάσχων ἐξ αὐτῆς νομίζει, ὅτι κάτι θὰ πάθῃ, ἂν καὶ γνωρίζει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, ὅτι δὲν ὑφίσταται κίνδυνος. Ὁ φόβος προέρχεται ἐξ ἰδίων, ἀλλὰ ὁ νευρωτικὸς δὲν δύναται νὰ ἀπαλλαγῇ αὐτοῦ. Πολὺ συνηθῆς εἶναι π. χ. ὁ φόβος τῆς μόλυνσεως. Ὁ πάσχων πανταχοῦ καὶ πάντοτε βλέπει μικροβία μολύνοντα αὐτὸν καὶ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν πλύνει τὰς χεῖρας του διὰ νὰ ἀποφύγῃ ἀσθενείας. Καὶ ἡ ἀγωνία, ἥτοι ἡ ψυχικὴ ἐκείνη κατάστασις, ἡ ὅποια ἀναφέρεται εἰς μελλοντικὰς δυστυχίας ἀορίστους κ.λ. εἶναι μία ἄλλη νευρωτικὴ κατάστασις.

Ἀρίστη μέθοδος θεραπείας τοῦ φόβου εἶναι ἡ πρόληψις. Ἄς μὴ φοβίζωμεν τοὺς παῖδας, διότι ὁ φόβος ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ἐκσπάσῃ εἰς ἀνεπιθυμητοὺς ἐνεργείας αὐτῶν. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ ἀποφευχθῇ ἐξ ὀλοκλήρου ὁ φόβος, καλὸν εἶναι νὰ γνωρίζωμεν, ὅτι ἀποτελεσματικὴ μέθοδος ἐξάλειψεως αὐτοῦ εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν καταβάλλεται προσπάθεια νὰ γίνῃ ὁ παῖς οἰκεῖος μὲ τὸ φοβίζον αὐτὸν ἀντικείμενον, ἀλλὰ κατὰ τρόπον, ἐννοεῖται, ἥπιον καὶ ἀνάλογον πρὸς τὴν ἡλικίαν του. Μία ἄλλη, ἡ ὅποια μάλιστα θεωρεῖται κατ' ἐξοχὴν ἀποτελεσματικὴ, εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν ἐπιχειρεῖται ἐξάλειψις διὰ συνδέσεως τῆς προξενούσης φόβον καταστάσεως μετ' ἄλλης φερούσης ἱκανοποίησιν καὶ χαρὰν εἰς τὸν παῖδα. Ἄν κατορθώσωμεν, ὥστε ὁ παῖς νὰ κάμῃ μίαν τοιαύτην σύνδεσιν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον αὕτη θὰ φέρῃ ἐξάλειψιν τοῦ φόβου.

Ἡ ὀργή

Ἄλλη δυσάρεστος συγκίνησις εἶναι ἡ ὀργή. Μικροὶ μεγάλοι ὀργίζονται, ἀλλὰ εἰς τὸν παῖδα, ἀπὸ τὸν ὅπου λείπει ἡ λογικὴ τοῦ ἐνηλίκου, ἡ ὀργή εἶναι συνηθεστέρα καὶ μεταξὺ ἐνηλίκων ἢ ἐκδηλώσις τοῦλάχιστον τῆς ὀργῆς τίθεται μετὰ τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἀνάπτυξιν. Ὁ ἀνεύρετος ἄνθρωπος δὲν ἐκνευρίζεται, ἢ μᾶλλον δὲν πρὸς τὴν νευρίζεται, ἀλλὰ νὰ ἀντιμετωπίζῃ κάθε κατάστασιν μετὰ καλῶν. Ἐξοχὸν παράδειγμα παρέχει ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ εἰς τὸν ὄρασαντα αὐτὸν ὑπηρέτην τοῦ Ἀρχιερέως ἀπὸ μετὰ τὸ πολυθρόνητον ἐκεῖνο: «εἰ κακῶς ἐλάλησα, μετάνοιόν με· εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;»

Ἡ ὀργή εἶναι μία συγκίνησις, ἡ ὅποια ἔχει σαφὲς φυσιολογικὰ ἐπακόλουθα. Χρῶμα τοῦ προσώπου, εἰδικαίαι τῶν ὀφθαλμῶν, τοῦ σώματος γενικῶς, τῶν χειρῶν ἐκδηλοῦν εἰς τὸ ὀργισμένον ἄτομον. Εἰς ἡμᾶς δὲ τοὺς βρυνούς ἡ ἐν λόγῳ συγκίνησις εἶναι περισσότερον ἐν τῇ κίνησιν ἰδίᾳ τῶν χειρῶν κατ' αὐτὴν εἶναι ἐν τῶν χαρακτηριστικῶν μας. Ὁ Λεονάρδος Ντὰ Βιντσιό ἀπεικόνισε τοῦτο ἄριστα εἰς τὸν Μυστικόν του Δεῖναι τιθέτως οἱ βόρειοι εἶναι ὀλιγώτερον ἐκδηλωτικοὶ τῆς ὀργῆς. Οἱ Κινέζοι δὲ ἐξασκοῦν τὰ τέκνα τῶν ἀπὸ μικρῆς κίνας νὰ συγκρατοῦν τὴν χαρὰν καὶ τὴν ὀργὴν τῶν, ἢ νὰ μὴ ἐκδηλώνουν ταύτην εἰς τοὺς ἄλλους. Μετὰ ἄλλους, ὑπάρχουν διαφοραὶ ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν ὅσον ἀπὸ εὐερέθιστον καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκδηλώσεως τῆς ὀργῆς καὶ ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον ὑπάρχουν παρὰ τὰς κοινὰς διαφοραὶ, ἀναφερόμεναι εἰς τὸν βαθμὸν τῆς ὀργῆς συχνὸν ἢ μὴ αὐτῆς κ.ο.κ.

Ἡ ὀργή εἶναι συχνότερον φαινόμενον εἰς τὸν παῖδα φόβος, διότι αἱ περιπτώσεις, αἱ ὅποια προκαλοῦν ὀργὴν συχνότεραι ἐκεῖνων, αἵτινες προκαλοῦν φόβον. Ἐξ ὅπου οὗτος ὁ παῖς πολὺ ἐνωρὶς ἀντιλαμβάνεται, ὅτι ἡ ὀργή εἶναι δαῖον μέσον νὰ ἐπιτύχῃ κάτι. Ὅλοι δὲ γνωρίζομεν, ὅτι ὁ παῖς μετὰ τὴν ὀργὴν του καὶ τὰς ἄλλας ἐκδηλώσεις του εἶναι ὁ νικητὴς εἰς τὴν οἰκογένειαν. Ἡ διαρκὴς

αὕτη ἐπιτυχία του τὸν κάμνει διαρκῶς περισσότερο φιλό-
νεικον καὶ ὀργίλον, ἐγωκεντρικόν, τὰ ὅποια βεβαίως σημαίνουν
ἐλλείψην συναισθηματικῆς ἰσορροπίας.

Τὰ βαθύτερα αἰτία τῆς ὀργῆς εἶναι ὁ φόβος, ἡ ματαίω-
σις σκοπῶν καὶ ἄλλα. Συχνάκις ὁ φοβισμένος παῖς ἐκδηλώνει
ὀργὴν ἢ διὰ τὸ νὰ ἀπομακρυνθῇ τὸ φοβίζον αὐτὸν ἀντικείμενον
ἢ διὰ τὸ νὰ μὴ γίνῃ ἀντιληπτός, ὅτι φοβεῖται. Ἐνίοτε πάλιν
ὀργίζεται, διότι δὲν δύναται νὰ κάμῃ ἔνεκα ἐλλείψεως ἐμπει-
ρίας τὴν δέουσαν ἀντίδρασιν εἰς τὴν παρουσιαζομένην κατά-
στασιν. Ἀλλὰ τὸ συνηθέστερον αἴτιον εἶναι ἡ ἀδυναμία του
νὰ ἐπιτύχῃ κατὶ ἢ διότι αἱ ἱκανότητές του δὲν τὸ ἐπιτρέπουν
ἢ διότι ἐμποδίζεται ἀπὸ ἄλλους παῖδας ἢ ἐνηλίκους. Τὸ τε-
λευταῖον τοῦτο σημεῖον δεῖται ἰδιαιτέρας προσοχῆς, διότι
διαρκῆς παρεμβολὴ τῶν ἐνηλίκων καὶ ματαίωσις τῶν σκοπῶν
τοῦ παιδὸς τὸν ἐκνευρίζει, τὸν καθιστᾷ ὀργίλον, ἐπιθετικόν,
ἄλλοτε δειλὸν κ.ο.κ. Κατὰ τὰ πέντε δὲ πρῶτα ἔτη τῆς ζωῆς
τὸ ἐμπόδιον εὐρίσκεται συνήθως εἰς τὴν σωματικὴν ἐξέλιξιν
τοῦ παιδός. Ὡς ἐκ τούτου κυρίως αἱ φιλονεικίαι του καὶ ἡ
ὀργὴ του ἐκδηλώνονται διὰ κινήσεων, διὰ λακτισμάτων, κλά-
ματος κ.λ. Αἱ τοιαῦτα δὲ βίαιαι ἐκδηλώσεις φθάνουν εἰς τὸ
κατακόρυφον μεταξὺ τρίτου καὶ τετάρτου ἔτους συνήθως.
Μετὰ ταῦτα, συντελοῦσης καὶ τῆς γλωσσικῆς ἐξελίξεως, ἡ
βιαιότης διαρκῶς μειοῦται εἰς ἔντασιν καὶ συχνότητα. Τοῦτο
δὲ εἶναι ἐκδηλὸν κατὰ τὴν ἑναρξιν τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοι-
τήσεως, ὅτε ὁ παῖς φιλονεικεῖ καὶ ἐκδηλώνει ἐν γένει τὴν ὀρ-
γὴν του διὰ λόγων. Παρὰ ταῦτα δεόν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει,
ὅτι, ὅταν ὁ παῖς εἶναι σωματικῶς ὑγιής, ἔχῃ τὴν ἀπαιτουμέ-
νην συναισθηματικὴν ἀσφάλειαν καὶ ἱκανοποίησιν καὶ τὰς
διὰ τὴν ἡλικίαν του σωματικὰς καὶ ψυχικὰς ἱκανότητας,
πολὸν δυσκόλως ὀργίζεται ἢ περιπίπτει εἰς βιαιότητας.

Ἡ διαφοροποιήσις καὶ ἐξέλιξις τῆς συγκινήσεως ταύτης
ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια προκαλοῦν
ὀργὴν. Ὡς ἐκ τούτου ἄλλα πράγματα προκαλοῦν ὀργὴν εἰς τὸ
βρέφος, ἄλλα εἰς τὸ νήπιον καὶ ἄλλα εἰς τὸν παῖδα τῆς ἡλι-
κίας τῶν ἕξ μέχρι δώδεκα ἐτῶν. Ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ
ἔρευνα τοῦ Jones, ὁ ὅποιος ἠρεθύνθη τὰς ἀφορμάς, αἱ ὅποιαι
ὀργίζουσι τοὺς παῖδας τῆς ἡλικίας τῶν 16 μηνῶν μέχρι τριῶν
ἐτῶν. Οὗτος εἶρεν ἄνω τῶν ἐκατὸν περιπτώσεων προκαλου-

σῶν ὀργήν, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ σπουδαιότεραι εἶναι: Ὅταν παίρνωμεν ἀπὸ τὸν παῖδα κάτι, ὅταν τοῦ πλύνωμεν τὸ πρόσωπον, ὅταν τὸν ἀφίνωμεν μόνον, ὅταν τοῦ ἀρνούμεθα νὰ παίξῃ, ὅταν τοῦ καθαρίζωμεν τὴν ρίνα κ.λ. Οἱ μεγαλύτεροι παῖδες ὀργίζονται, ὅταν ματαιώνωμεν ἐπιθυμίας αὐτῶν, ὅταν συγκρίνωμεν αὐτοὺς μετ' ἄλλους παῖδας ἀνωτέρας νοημοσύνης, μεγαλυτέρας ἐπιμελείας ἢ καλυτέρου χαρακτήρος, ὅταν τοὺς περάζωμεν, ὅταν τοὺς ὑποτιμῶμεν κ.ο.κ. Καὶ αἱ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁμως αἱ ἀτομικαὶ διαφοραὶ ἔχουν μεγάλην σημασίαν. Αὗται δὲ εἶναι περισσότεραι εἰς μεγαλυτέρους παῖδας ἢ εἰς μικροτέρους. Εἰς τὰ βρέφη ἐν γένει ὑπάρχει σχετικὴ ὁμοιομορφία καὶ ὡς πρὸς τὰς περιπτώσεις, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν ὀργήν, καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐκδηλώσεως αὐτῆς.

Τὸ ὀξύθυμον τοῦ παιδὸς ὀφείλεται ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν κληρονομικότητα, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸ περιβάλλον. Ἡ ὑγεία ὁμως, ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἶναι στενῶς συνδεδεμένη πρὸς τὴν ὀργήν. Κακὴ θρέψις π.χ. ἔχει ἄμεσον ἀντίκτυπον ἐπὶ τῆς θυμικῆς καταστάσεως τοῦ παιδός.

Τελεία ἀποφυγὴ ὀργῆς, τοῦλάχιστον εἰς τὴν κοινωνίαν μας, εἶναι ἀδύνατος. Ὁ παῖς ὁμως ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας πρέπει νὰ μάθῃ νὰ ἐκδηλώσῃ ταύτην κατὰ τρόπον κοινωνικῶς ἐπιτρεπτόν. Οἱ γονεῖς δὲ κατὰ τὸ δυνατόν δεόν νὰ εἶναι τὰ πρότυπα ἐπὶ τοῦ προκειμένου σημείου. Ὡς ἀποτελεσματικαὶ δὲ μέθοδοι πρὸς θεραπείαν τοῦ ὀργίλου χαρακτήρος τοῦ παιδὸς θεωροῦνται ἡ ἐπιμονὴ ἐκ μέρους τῶν ἐνηλίκων εἰς τὴν ἀντίθετον αὐτῶν γνώμην, ὅταν βεβαίως αὕτη εἶναι λογικὴ, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἡ ἀγνοία τῆς ὀργῆς τοῦ παιδὸς καὶ τῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία ἐξηρέθισεν αὐτόν. Ἀστεϊσμός, στροφῆ τῆς προσοχῆς τοῦ παιδὸς πρὸς πράγματα, τὰ ὁποῖα τοῦ προξενοῦν χαρὰν κ.λ. εἶναι λίαν ἀποτελεσματικὰ μέσα πρὸς ἀσκήσιν αὐτοῦ εἰς τὸ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς διαφόρους περιστάσεις τοῦ βίου ψυχραίμως καὶ ἀντικειμενικῶς.

Ἡ ζηλοτυπία

Καὶ ἡ συγκίνησις αὕτη εἶναι δηλωτικὴ ἐλλείψεως συναισθηματικῆς ἰσορροπίας καὶ συνδέεται μετ' ἄλλας συναισθηματικὰς ἀνωμαλίας καὶ ἀσταθείας. Ἡ ζηλοτυπία κυ-

ρίως όφείλεται έν μέρει εις όργήν, έν μέρει εις φόβον και έν μέρει εις δυσαρέσκειαν δι' άδεξιότητα, τήν όποιαν διά διαφόρους λόγους κέκτηται ο παις. Έχει δέ κοικίλους τρόπους έκδηλώσεως τόσον φανερούς, όσον και κρυφούς. Άλλοτε όδηγει εις νεύρωσιν, όπως είναι ο φόβος του θανάτου, ή ιδέα, ότι περικυκλώνεται υπό έχθρών κ.ο.κ. ένφ' άλλοτε είναι επικίνδυνος διά τήν υγείαν του πάσχοντος παιδός, αλλά και διά τήν υγείαν εκείνου, προς τόν όποιον στρέφεται ή ζηλοτυπία.

Η ζηλοτυπία είναι φύσεως κοινωνικής, δέν όφείλεται δηλαδή εις φυσιολογικά αίτια, και στρέφεται προς πρόσωπα μόνον. Η όργή του παιδός, ως γνωστόν, στρέφεται προς άλλα πρόσωπα, προς τόν ίδιον τόν έαυτόν του και προς πράγματα. Η ζηλοτυπία συνήθως προκαλείται από πρόσωπα, από τά όποια ο παις είναι έξηρημένος συναισθηματικώς, ήτοι γονείς, άλλα πρόσωπα τής οικογενείας, ένίοτε διδασκάλους κ.λ. Ο παις ζητεί προσοχήν και αγάπην, όταν δέ ταύτα έκδηλώνονται και προς άλλα πρόσωπα, και ταύτα συνήθως είναι οί άδελφοί, ούτος αισθάνεται αύτά ως αντίζήλους και έχθρούς. Κλινικαί παρατηρήσεις έχουν δείξει, ότι τό φαινόμενον τής ζηλοτυπίας είναι συνήθης συναισθηματική έκδήλωσις και μεταξύ ένηλικών, αλλά πολύ περισσότερο βεβαίως μεταξύ παιδών. Εις τούς τελευταίους παρατηρείται κυρίως, όταν γεννηθή νέος παις εις τήν οικογένειαν και ή ήλικία του κυμαίνεται μεταξύ δύο και πέντε έτών. Έννοείται, ότι ένίοτε δέν παρατηρείται οιαδήποτε ζηλοτυπία μεταξύ άδελφών. Σημειωτέον επίσης, ότι δέν ζηλοτυπεί μόνον ο μεγαλύτερος άδελφός τόν μικρότερον. Ούχι σπανίως ή έν λόγω κακία στρέφεται κατά του πρωτοτόκου, όταν ούτος ως έκ τής ιδιότητός του ταύτης τυγχάνη ιδιαίτέρων περιποιήσεων, αλλά και προς τόν άσθενικόν διά τόν αύτόν λόγον. Άλλοτε πάλιν ή ζηλοτυπία είναι δυνατόν νά στραφή και προς αύτόν τόν πατέρα. Ο παις λόγω τών περιποιήσεων τής μητός, αλλά και ένεκα τής έκδηλουμένης προς αύτόν αγάπης, προσκολλάται προς αύτήν συναισθηματικώς και ως έκ τούτου ζηλοτυπεί διά τήν έκδηλουμένην προς τόν πατέρα αγάπην. Τό φαινόμενον τούτο παρατηρείται περισσότερο εις βρέφη και όλιγώτερον εις νήπια.

Είναι δέ συνήθεις έκδηλώσεις τής ζηλοτυπίας ή βλάβη

τοῦ πρὸς ὃ ἡ ζηλοτυπία προσώπου, ἢ προσποιήσις τοῦ ζηλοτυποῦντος, ὅτι εἶναι ἀσθενὴς διὰ τὴν τύχην μεγαλυτέρας προσοχῆς, ἢ ἀρνησις αὐτοῦ τὴν φάσιν, ἢ παντὸς εἶδους ἀταξία, ἢ ἐνούρησις, τὸ θύλασμα τοῦ δακτύλου, ἢτοι ἡ ἐπιστροφή εἰς προτέραν διαγωγὴν κ.λ. Κατὰ τὸν Sewall τὰ νήπια ἐκδηλώνουν ὡς ἔξῃς τὴν ζηλοτυπίαν των: Μὲ σωματικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ, μὲ ἀρνησιν τῆς παρουσίας αὐτοῦ, μὲ ἀρνησιν, ὅτι ἔχει νεώτερον ἀδελφὸν καὶ μὲ ἄλλας πολλὰς. Εἰς μεγάλους παῖδας καὶ ἐφήβους ἡ ζηλοτυπία ἐκδηλώνεται καὶ μὲ ἄμεσον τρόπον, ἀλλὰ καὶ μὲ ἔμμεσον. Ἄμεσος τρόπος ἐκδηλώσεως αὐτῆς εἶναι λ. χ. ἡ φιλονεικία, ἡ κακολογία κ. ἄ. ἐνῶ ἔμμεσος ὁ σαρκασμὸς τοῦ πρὸς ὃν ἡ ζηλοτυπία, ἢ ὄνειροπόλησις, ἢτοι ἡ φανταστικὴ συναισθηματικὴ ἰκανοποίησις κ. λ.

Ἡ ζηλοτυπία ἀρχίζει νὰ ἐλαττώνεται εἰς ἔντασιν, ὅταν ὁ παῖς ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας του ἐνδιαφέρεται διὰ παίγνια καὶ ἄλλας ἐνεργείας ἐκτὸς τῆς οἰκογενείας. Τοῦτο δὲ ἐμφανίζεται συνήθως μὲ τὴν εἰς τὸ σχολεῖον φοίτησιν ἢ καὶ τὸ νηπιαγωγεῖον ἐνίοτε.

Αἱ ἀτομικαὶ διαφοραὶ τῶν παιδῶν εἶναι ἐκδηλοὶ καὶ ὡς πρὸς τὴν συγκίνησιν ταύτην. Ἀκόμη, αἱ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν δύο φύλων εἶναι μεγάλαι. Κατὰ κανόνα οἱ δύο ἐκ τριῶν ζηλοτυποῦντων παιδῶν εἶναι θήλεα καὶ ὁ εἰς ἄρρεν. Ἄλλο ἐνδιαφέρον σημεῖον εἶναι, ὅτι οἱ εὐφρυνέστεροι παῖδες ζηλοτυποῦν περισσότερο τῶν ἀφυστέρων, προσέτι δὲ ὅτι συχνότερα εἶναι ἡ ζηλοτυπία θήλεος πρὸς θῆλυ ἢ ἄρρενος πρὸς ἄρρεν. Τέλος ἡ ζηλοτυπία εἶναι συνηθεστέρα εἰς οἰκογενείας, αἱ ὁποῖαι ἔχουν δύο ἕως τρεῖς παῖδας ἢ εἰς ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἔχουν μεγαλύτερον ἀριθμὸν τέκνων. Ὁ λόγος δὲ εἶναι, ὅτι εἰς πολυμελεῖς οἰκογενείας δὲν ὑπάρχει συνήθως ἡ φροντίς, ἢ ὁποῖα ὑπάρχει διὰ τοὺς παῖδας εἰς τὰς ὀλιγομελεῖς. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ ἑξαιρέσεις τοῦ κανόνος τούτου.

1. Αἱ τοιαῦται συναισθηματικαὶ ἐκδηλώσεις δὲν ἔχει ἀκόμη δειχθῆ πειραματικῶς, ποῦ ὀφείλονται, τίνας δηλαδὴ αἰτίου εἶναι ἀποτελέσματα. Κατὰ τὸν Viets τὸ δάγκωμα τῶν ὀνύχων καὶ αἱ ἄλλαι συναφεῖς ἐκδηλώσεις τῶν παιδῶν προέρχονται ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν συναισθηματικῆς ἰσορροπίας εἰς τὴν οἰκογένειαν. Ὡς ἀρχὴ λοιπὸν θεραπείας προτείνεται ἡ ἀποκατάστασις τῆς συναισθηματικῆς διαταραχῆς τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ πάσχοντος παιδὸς καὶ ῥῆξι οἱ περιορισμοί.

Ἡ ἀγάπη

Περὶ τὸν ὄσον μῆνα τῆς ἡλικίας ἡ ἀγάπη εἶναι ἐμφανῆς εἰς τὰ βρέφη ὡς διαφοροποιήσις τῆς γενικῆς εὐαρέστου καταστάσεως αὐτῶν. Αὕτη στρέφεται πρὸς πρόσωπα, ἀλλὰ συχνάκις καὶ πρὸς πράγματα. Ἡ ἀγάπη εἶναι μία θετικὴ συγκίνησις καὶ στρέφεται πρὸς ἀντικείμενα, μὲ τὰ ὅποια παίζει ὁ παῖς, ἢ ἱκανοποιεῖται γενικῶς, καὶ πρὸς πρόσωπα, τὰ ὅποια τὸν περιποιῶνται καὶ τοῦ παίζουν. Ἀλλὰ ἐνῶ ἡ ἀγάπη τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα εἶναι ἐμφυτος τάσις καὶ μάλιστα ἡ ἰσχυροτέρα ὄλων, ἡ ἀγάπη τοῦ παιδὸς πρὸς τοὺς γονεῖς δὲν φαίνεται νὰ στηρίζεται ἐπὶ ἐμφύτου τάσεως. Τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι μία ἰδιοτροπία τῆς φύσεως ἀνεξήγητος ἐν πολλοῖς. Παρὰ ταῦτα ὁ παῖς ἀγαπᾷ τοὺς γονεῖς του, ἀλλ' ὅμως τοὺς ἀγαπᾷ, διότι ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτῶν. Ἡ ζωὴ του εἶναι εἰς χεῖρας τῶν, διότι ὁ παῖς εἶναι ἐντελῶς ἀνίκανος νὰ ἀντιμετωπίσῃ μόνος του τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἡλικίας, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα, ὁ παῖς δὲν κάμνει σαφῆ διάκρισιν εἰς τὴν ἀγάπην του μεταξὺ ἐμψύχων καὶ ἀψύχων. Πολλάκις ἡ ἀγάπη του πρὸς ἓν ἄθυρμα εἶναι ἴσης ἐντάσεως μὲ ἐκείνην, ἢ ὅποια στρέφεται πρὸς πρόσωπα τῆς οἰκογενείας. Βραδύτερον βεβαίως ὁ παῖς σαφῶς διακρίνει ταῦτα καὶ ἐκδηλώνεται ἀναλόγως.

Εἶναι δὲ αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ἀγάπης τοῦ μικροῦ παιδὸς τὸ φίλημα, ὁ ἐναγκαλισμὸς καὶ ἡ θωπεία. Ὁ παῖς ἀρέσκεται νὰ ἐκδηλώσῃ τοιοῦτοτρόπως τὴν ἀγάπην του, ἀλλὰ ἡ προτίμησις τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τρόπου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀσκησιν, τὴν ὅποιαν ἔχει κατ' οἶκον. Ὁ μεγαλύτερος παῖς ὅμως, ὅπως καὶ ὁ ἔφηβος, παρὰ τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας μιμεῖται τὸ ἀγαπώμενον πρόσωπον. Ὁ ἔφηβος κυρίως ἔχει ὡς συνήθη ἐκδήλωσιν τῆς ἀγάπης του τὴν μίμησιν τοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖον θαυμάζει καὶ ἀγαπᾷ.¹

1. Μὲ τὰς συγκινήσεις τοῦ παιδὸς δεόν νὰ ἐξετάζεται καὶ ἡ σεξουαλική, δεδομένου, ὅτι καὶ αὕτη ἀποτελεῖ σπουδαιότατην πλευρὰν τοῦ συναισθηματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ κατὰ πρῶτον βεβαίως ἐρωτᾶται, ἂν ὁ παῖς αἰσθάνεται συγκινήσεις, προερχομένας ἐκ τῆς γενετησίου λειτουργίας. Ἡ ἀντίληψις τῆς ἐπιστήμης πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς θεωρίας τοῦ Freud ἦτο, ὅτι ὁ

**Ἡ συναισθηματικὴ ζωὴ τοῦ ἐφήβου
ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τοῦ παιδός.**

Αὐτὰ ἐν ὀλίγοις περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν κυριωτέρων συγκινήσεων τοῦ παιδός. Δὲν δύναμαι ὅμως νὰ θεωρήσω περατωθεῖσαν τὴν ὀμιλίαν μου, ἂν δὲν προσθέσω καὶ ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς τοῦ ἐφήβου. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ἐπίσης εὐρύτατον, θὰ περιορισθῶ εἰς γενικὰς ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν παιδικήν.

Ὁ παῖς, ἀπὸ συναισθηματικῆς ἀπόψεως κρινόμενος, εἶναι ἀνώτερος τοῦ ἐφήβου. Εἰς τὸν ἐφήβον ἐκτὸς ὠρισμένων ἐξαιρέσεων ἐπικρατεῖ τὸ διανοητικὸν στοιχεῖον εἰς τὰς συναισθηματικὰς του ἐκδηλώσεις. Ὅλαι αἱ ἀνώτεραι ψυχικαὶ λειτουργ-

καίς ἐν γενεῇ στερεῖται σεξουαλικῆς ζωῆς λόγῳ ἰδίᾳ τοῦ ἀνεξελίχτου τῶν γεννητικῶν ὀργάνων του

Ἐναντιῶντος ὁ Freud ἔχει διδάξει μετ' ἐπιμονῆς, ὅτι ὁ παῖς ἔχει σεξουαλικὰς συγκινήσεις, χωρὶς βεβαίως νὰ νοῆ ταύτας, ὅπως πρόκειμένου περὶ τοῦ ἐφήβου καὶ τοῦ ἐνηλίκου. Κατ' αὐτὸν τὸ libido, εἰς τὸ ὅποιον βεβαίως περιλαμβάνεται καὶ ἡ σεξουαλικὴ συγκίνησης, κατευθύνει ἐν πολλοῖς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου ἤδη ἀπὸ τῆς βρεφικῆς ἡλικίας. Διακρίνει δὲ διάφορα στάδια, τὰ ὅποια διανύει ὁ παῖς, μέχρις ὅτου αἰσθανθῆ τὴν ὑπὸ τῆς ὀριμάνσεως τῶν γεννητικῶν ὀργάνων ἐπιβαλλομένην συγκίνησιν. Κατὰ τὴν βρεφικὴν καὶ νηπιακὴν περιόδον αἱ σεξουαλικάς συγκινήσεις τοῦ παιδός εἶναι αὐτοερωτικῆς καὶ ναρσιςτικῆς φύσεως κατὰ τὸν Freud πλὴν ἐκείνων, αἱ ὅποια ἐπιβάλλονται ὑπὸ τῶν σχέσεών του μετὰ τῶν γονέων του. Θῆλασμα, φίλημα, δάγκωμα, γαργάλημα, τῆσις πρὸς καταστροφὴν, ἐνέργειαι σχετικαὶ μὲ τὴν ἀπόδευσιν κ. λ. ἔχουν σεξουαλικὴν χροιάν κατ' αὐτόν. Καὶ κατὰ τὴν οὕτω καλουμένην λαθνήνουσαν περιόδον, ἣτις διήκει δι' ὅλης τῆς κυρίως παιδικῆς ἡλικίας, ἡ σεξουαλικὴ ζωὴ κατὰ βάθος ὑπάρχει, ἀλλ' ἐκδηλώνεται διαφόρως ὑπὸ τοῦ παιδός.

Ὅτι ἡ σεξουαλικὴ συγκίνησης ἔχει μεγάλην σημασίαν εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ἀναγνωρίζεται καὶ σήμερον μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι τὸ ἐνοστικτὸν τοῦτο δὲν θεωρεῖται ὡς κυριαρχοῦν ἐπὶ τῆς ζωῆς ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Πιθανὸν τοῦτο νὰ συμβαίη εἰς τινὰ άτομα, ὅπως εἶναι λ. χ. κατηγορίαι τινὲς ψυχικῶς ἀνωμάτων κ. ἄ. ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι ὁ βίος ὅλων τῶν ἀνθρώπων ἠυθμίζεται κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον ὑπὸ τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνοστικτοῦ. Ἐξ ἄλλου δὲν ἔχει ἀκόμη ἀποδειχθῆ, ἂν αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ παιδός, αἰτίνες χαρακτηρίζονται ὡς σεξουαλικά, εἶναι πράγματι τοιαῦτα, καὶ ἀκόμη ἂν καταλαμβάνουν αὐτὰ ὅλους τοὺς παῖδας κατὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς ἡλικίας τῶν. Ἡ πειραματικὴ λ. χ. ἔρευνα ἔχει δεῖξει πλείστας ὅσας ἀτομικὰς διαφορὰς εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐκδηλώσεων, αἱ ὅποια ἔχουν χαρακτηρισθῆ ὡς σεξουαλικά ὑπὸ τοῦ Freud καὶ τῶν ὁπαδῶν του.

γίαι ἔχον ἤδη ἐγκατασταθῆ εἰς αὐτὸν σταθερῶς καί, ὡς φυσικόν, ἀσκοῦν μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτοῦ. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὰ συναισθήματα, ὅπως εἶναι λ. χ. τὰ ἀνώτερα καλαισθητικά, τὰ ὁποῖα ἔχον ἐκδηλὸν τὸ ~~διανοητικὸν στοιχεῖον~~, εἶναι περισσότερο ἀνεπτυγμένα εἰς τὸν ἔφηβον ἢ εἰς τὸν παῖδα. Ἡ μακρὴ ἀσκησις κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, ἡ ἀνάπτυξις τῆς νοσημοσύνης καὶ ἡ ὠρίμανσις τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἔχον ἐπιφέρει τὴν ὑπεροχὴν ταύτην τοῦ ἔφηβου. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ ἀκριβῶς λόγον δὲν ἐκδηλώνει τὴν ὀργὴν του, ὅπως ὁ παῖς. Δὲν εἶναι βίαιος, ὅπως ἐκεῖνος, ἀλλὰ καταφεύγει εἰς συζήτησιν προκειμένου νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀποψίν του ἢ νὰ ἀπομακρύνῃ τὸ αἷτιον τῆς ὀργῆς του. Βεβαίως καὶ αἱ παιδικαὶ ἀντιδράσεις δὲν ἐλλείπουν, ἀλλὰ εἶναι μᾶλλον σπάνιαι. Πάντως καταφανὲς εἶναι, ὅτι ἡ διάρχεια τῆς ὀργῆς εἶναι μεγαλωτέρα εἰς τὸν ἔφηβον ἢ εἰς τὸν παῖδα.

Εἰς τὴν μεγάλην συναισθηματικότητα τοῦ παιδὸς συντελεῖ ἐκτὸς τοῦ διανοητικοῦ παράγοντος καὶ ἡ ἐξάρτησις του ἐκ τῶν γονέων του. Εἰς τὸν ἔφηβον ἡ ἐξάρτησις αὐτῆ δὲν ὑπάρχει. Ὁ ἔφηβος ζῆ καὶ κινεῖται εἰς νέον κόσμον. Νέαι ἰδέαι, νέαι ἀνάγκαι, νέα προβλήματα, ἔχον παρουσιασθῆ εἰς αὐτόν. Συνήθως λοιπὸν ἀφίνει τὴν παιδικὴν διαγωγὴν καὶ ζητεῖ νέαν προσαρμογὴν εἰς τὸ περιβάλλον, τὸ ὁποῖον τώρα βλέπει διάφορον. Ἡ ἀσφάλεια δὲν εἶναι πλέον ἡ κυρία του ἀπασχόλησις ἢ μᾶλλον ζητεῖ νὰ τὴν ἰκανοποιήσῃ μὲ ἄλλον τρόπον. Δι' αὐτὸ ἡ ἀγάπη, τὴν ὁποῖαν ἔχει ὁ παῖς πρὸς τοὺς γονεῖς του, δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν ἔφηβον. Καὶ ὁ ἔφηβος ἀγαπᾷ, ἀλλὰ ἡ ἀγάπη του τώρα εἶναι εὐρύτερα. Μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς γενετησίου λειτουργίας ἡ ἀγάπη στρέφεται μὲ ἔντασιν εἰς πρόσωπα τοῦ ἀντιθέτου φύλου. Ἀλλὰ κατὰ τὴν πρώτην περιόδον ἡ ἀγάπη αὐτῆ τοῦ ἔφηβου εἶναι μᾶλλον ἀόριστος καὶ γενικὴ. Τὸ πρόσωπον δηλαδή, πρὸς τὸ ὁποῖον στρέφεται, δὲν εἶναι ὠρισμένον. Ὁ ἔφηβος μᾶλλον ἀγαπᾷ τύπους ἀνθρώπων, βραδύτερον δὲ καὶ ὠρισμένον πρόσωπον. Αὐτὸ δὲ εἶναι καὶ τὸ τελευταῖον στάδιον εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐν λόγῳ συγκινήσεως.

Ἀνακεφαλαίωσις

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐξαγάγῃ τὰ ἐπόμενα γενικώτατα συμπεράσματα :

1. Τὸ συναίσθημα γενικῶς εἶναι σπουδαία ὄψις τῆς ζωῆς τοῦ παιδός, ἀσκοῦν τὴν ἐπίδρασίν του ἐπὶ ὅλου τοῦ βίου αὐτοῦ.

2. Μεγάλη εἶναι ἡ σημασία τοῦ συναισθήματος ὡς κινήτρον ὠθοῦντος πρὸς δράσιν.

3. Κέντρον τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς εἶναι ἰδίᾳ τὸ αὐτόνομον νευρικὸν σύστημα.

4. Ἡ συναισθηματικὴ ζωὴ οὔτε μόνον ἔμφυτος εἶναι οὔτε μόνον ἐρίκτητος. Αὐξήσις ἀφ' ἐνός καὶ μάθησις ἀφ' ἑτέρου ἀπεργάζονται τὴν ἐξέλιξιν τοῦ συναισθηματικοῦ βίου τοῦ παιδός.

5. Βάσις τοῦ ὀμαλοῦ καὶ ἀνωμάλου ψυχικοῦ βίου εἶναι τὸ συναίσθημα. Εἰς τὸν πρῶτον ἔχομεν συναισθηματικὴν ἰσορροπίαν, εἰς τὸν δεύτερον συναισθηματικὴν ἀστάθειαν.

6. Ἡ ἐξέλιξις τῆς κοινωνικότητος εἶναι μεγάλης σημασίας διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς. Τὰ κοινωνικὰ λεγόμενα συναισθήματα ἀκολουθοῦν ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν πορείαν ἀνάλογον περίπου πρὸς τὴν τῆς κοινωνικῆς διαγωγῆς.

7. Τὰ συναισθήματα τοῦ νεογεννήτου παιδός εἶναι ἀδιαφοροποίητα. Ὅλιγον κατ' ὀλίγον ὅμως διαφοροποιοῦνται καὶ ὁ παῖς ἀντιδρᾷ δι' εἰδικῶν ἀντιδράσεων εἰς ἐπὶ μέρους ἐρεθισμούς.

8. Αἱ κυριώτεραι συγκινήσεις τοῦ παιδός εἶναι ὁ φόβος, ἡ ὀργή, ἡ ζηλοτυπία, ἡ ἀγάπη.

9. Ἀπασαὶ αὗται αἱ συγκινήσεις ἐξελισσόμεναι χάνουν κατὰ μικρὸν τὴν ἔντασίν των.

10. Ὁ ἔφηβος ἀπὸ συναισθηματικῆς ἀπόψεως κρινόμενος εἶναι κατώτερος τοῦ παιδός, ἀλλὰ διανοητικώτερος εἰς τὸν συναισθηματικὸν του βίον καὶ περισσύτερον χειραφετημένος.

Κυρίαι καὶ Κύριοι,

Ἡ ζωὴ εἶναι ἀρμονικὴ καὶ ὡραία. Γονεῖς καὶ διδάσκαλοι ἄς προσπαθήσωμεν μὲ τὴν συμπεριφορὰν μας νὰ κάμωμεν τὸν παῖδα νὰ τὴν ἀντιληφθῇ ἀπὸ τὴν καλὴν τῆς ὄψιν

καὶ νὰ τὴν χαρῆ. Σήμερον, ὅτε διερχόμεθα δυσκόλους στιγμὰς, εἶναι τοῦτο ὑψίστη ἐθνικὴ ἀνάγκη. Ἀναγνωρίζω, ὅτι ἡμεῖς οἱ ἐνήλικαι ἔνεκα τοῦ δεκαετοῦς πολέμου, τῆς κατοχῆς, τῆς δυστυχίας κ.λ. δὲν ἔχομεν ἀπόλυτον συναισθηματικὴν ἰσορροπίαν. Τὰ νεῦρά μας δὲν εὐρίσκονται εἰς ἐπίζηλον κατάστασιν. Πρέπει ὁμως νὰ ἀπαλλαγῶμεν ὅσον τὸ δυνατόν αὐτῆς καὶ χάριν ἡμῶν τῶν ἰδίων, ἀλλὰ καὶ χάριν τῶν παιδῶν, οἱ ὁποῖοι ἄλλως θὰ ἀκολουθήσουν τὴν συναισθηματικὴν ἀστάθειαν τῆς ἐν δράσει γενεᾶς. Αὐτὸ σημαίνει ἐθνικὴν καταστροφὴν. Ἡ ἱστορία μας εἶναι ἀψευδῆς μάρτυς τούτου. Ἄς δεῖξωμεν λοιπὸν τὸ σθένος, τὸ ὁποῖον ἔδειξαν οἱ μαχηταὶ μας εἰς τὴν ἀγωγὴν τῶν παιδῶν. Θὰ κερδίσωμεν μίαν ἄλλην λαμπρὰν νίκην, διότι θὰ παραδώσωμεν εἰς τὴν κοινωνίαν ἀνθρώπους ψυχικῶς ὑγιεῖς. Καὶ ὁ ψυχικῶς ὑγιὴς ἐκτὸς τοῦ ὅτι σταδιοδρομεῖ λαμπρῶς οὔτε προδότης τῆς πατρίδος του δύναται νὰ γίνῃ οὔτε ἐγκληματίας οὔτε πταίστης. Ἀλλὰ δι' ὅλα αὐτὰ χρειάζεται αἰσιοδοξία. Θὰ ἀνατελοῦν καλύτεραι ἡμέραι. Ἡ ζωὴ γίνεται ἀθλία ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Καθ' ἑαυτὴν εἶναι ὡραία, ἀλλὰ διὰ νὰ τὴν ἀντιληφθῆ ὁ ἄνθρωπος ὡς τοιαύτην πρέπει νὰ ἀσκηθῆ εἰς τοῦτο ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας. Ἡ μεμετροημένη ἀγάπη τῶν γονέων καὶ διδασκάλων πρὸς τοὺς παῖδας εἶναι μία ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων ὁδῶν, αἵτινες ὁδηγοῦν εἰς τὴν αἰσιοδοξίαν καὶ τὴν χαρὰν. «Γεῖα καὶ χαρὰ στὸν κόσμον μας, τὸν ὁμορφὸν μας κόσμον», εἶπεν ὁ ποιητής, ὁ ὁποῖος δὲν ἐχάρη τὴν ζωὴν. Οἱ λόγοι τοῦ Κρουστάλλη εἶθε νὰ ἤχοῦν πάντοτε εἰς τὰ ὦτά μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adler Alfred, Ανθρωπογενεσία. Μετάφρασις Γ. Ν. Παλαιολόγου. Ἐν Ἀθήναις, 1934.
- Βορέα Θεοφάνου, Ψυχολογία. Ἀκαδημικά, τόμος δεύτερος. Ἐν Ἀθήναις, 1933. Σ. 312—360.
- Bridges, K. M. «Emotional Development in Early Infancy». Child Devel. 1932, 3, 324—341.
- Child Development and the Curriculum. National Society for the Study of Education. Thirty-eight Yearbook, Part I. Bloomington, Illinois, 1939. Pp. 361—390.
- Gineberg, O. Social Psychology. New York: Henry Holt and Company, 1940. Pp. 166—202.
- Encyclopedia of Psychology, Word: Emotion. Pp 132—140.
- Ἐξαρχοπούλου Ν. Σωματολογία τοῦ παιδός. Ἐκδ. 2α. Ἐν Ἀθήναις, 1928.
- Freud, A. Psychoanalysis of the Child. In Murchison, C. A Handbook of Child Psychology. Worcester Clark Univ. Press, 1931. Chap. 17.
- Gesell, A. and others, The First Five Years of Life. New York: 1940.
- Goodenough, F. L. Anger in Young Children. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1931.
- «The Expressions of the Emotions in Infancy». Child Devel. 1931, 2, 96—101.
- «Expressions of the Emotions in a Blind-Deaf Child». J. abn. soc. psych. 1932, 27, 328—333.
- Hurlock, E. B. Child Development. New York: McGraw-Hill Book Company, Inc. 1942. Pp. 187—217.
- Jersild, A. T. and Holmes, E. B. Children's Fears. New York: Teachers College, 1935.
- Jones, M. C. «The Elimination of Children's Fears». J. exp. psych. 1924, 7, 382—390.
- «A Study of the Emotions of Preschool Children». Sch. and Soc. 1925, 21, 755—758.
- Καλλιόφα Σπυρ. Τὰ πρῶτα πέντε παιδικὰ ἔτη. Ἐκδ. 2α. Ἐν Ἀθήναις, 1938.
- Κωνσταντινίδου Δ. Κ. Ἡ ψυχανάλυσις ἢ ἡ ψυχολογία τοῦ ἀσυνειδήτου. Ἀθήναι, 1931.
- Olson, W. C. Child Development. Boston: D. C. Heath and Company, 1949.

- Σακελλαρίου Γεωργίου, Ψυχολογία τοῦ παιδός. Ἔκδ. 3η, 1935.
Σ. 186—212.
- Sewall, M. Two Studies in Sibling Rivalry. 1. Some Causes of Jealousy in Young Children. Smith Coll. Stud. Soc. Work, 1930, 31, 6-22.
- Stern William, Psychologie der frühen Kindheit. 5te Aufl. 1928.
S. 25—40, 96—110 und 369—493.
- Teagarden, F. M. Child Psychology for Professional Workers. Rev. ed. New York: Prentice-Hall, Inc. 1946. Pp. 306—375.
- Viets, L. E. «An Inquiry into the Significance of Nail-Biting». Smith Coll. Stud. Soc. Work, 1931, 2, 128—145.
- Watson, J. B. and Raynor, R. «Conditioned Emotional Reactions». J. exp. psych. 1920, 3, 1—4.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΟΜΕΑ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ ΚΑΙ ΚΑΡΤΕΡΗΣΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΧΗΡΗ